ISSN 0333-0362

SPRÅKLIG SAMLING

Nr. 4 – 1983 24. årg. Kr 10,00

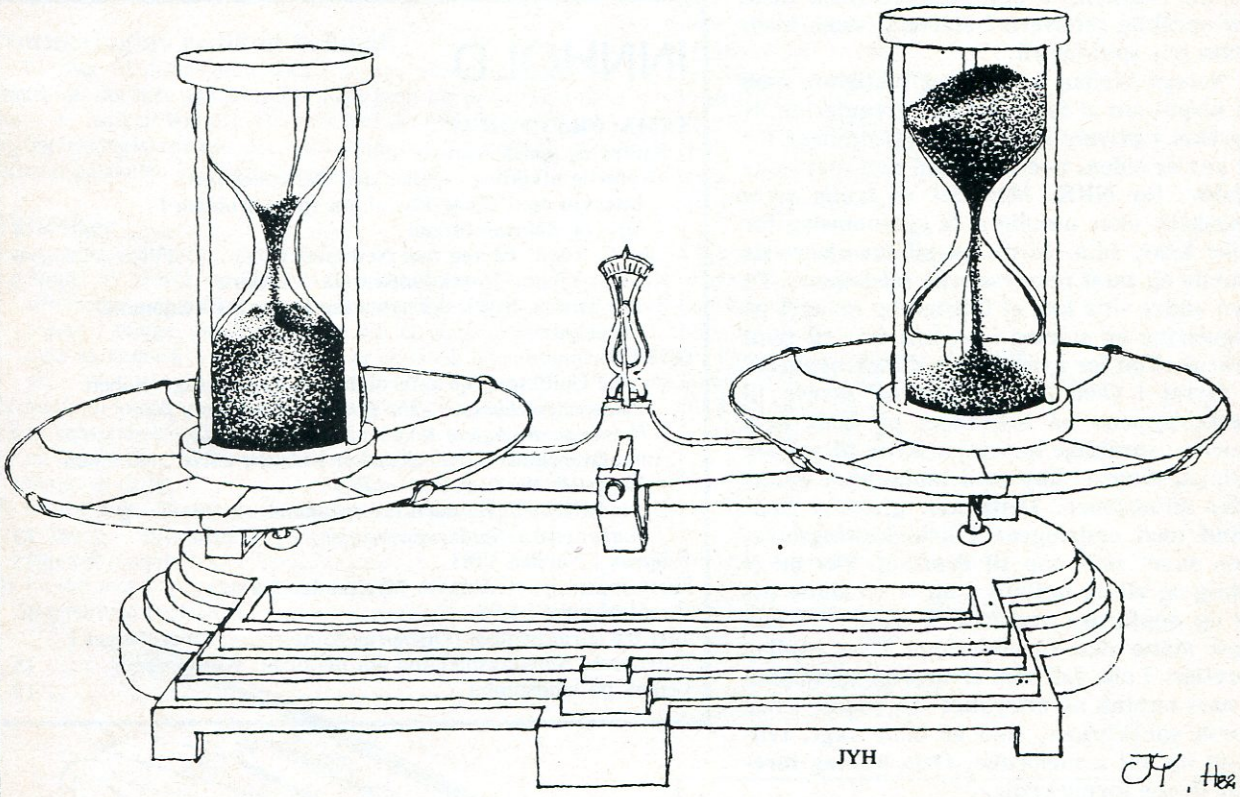

Tema: Framfor 1984

Språkregler for privat kringkasting?

Det har vært lite diskutert hvilke språklige følger det kan få at NRK-monopolet blir oppheva. Men når vi ser på de standpunkta de språkpolitiske kringkastingsorganisasjonene har tatt til dette spørsmålet, kan vi jo gjette oss til hvordan de trur det vil gå. Norsk Lytterforening, som er en del av riksmålsbevegelsen, har samtidig vært en kamporganisasjon for avviklinga av monopolet. Kringkastingsringen, som hører til i målrørsla, har derimot gått inn for å bevare monopolet, men i ei sterkt desentralisert form. Begge har nok vært enige om at det vil bli vanskelig å opprettholde noen form for språklig rettsvern i eteren dersom kreftenes frie spill får rå.

Noregs Mållag prøvde seg riktignok med et utspill om ei form for kvoteregulering av språket i private kringkastingssendinger for et par år siden, noe i stil med den som i dag gjelder for NRK. Men det vil trulig være vanskelig eller umulig å få gjennomslag for slike krav, bl.a. fordi det vil favorisere de største og mest ressurssterke selskapene. På den andre sida kan ei fullstendig mangel på regulering og styring i praksis føre til reint yrkesforbud for nynorsk- og dialektbrukere.

Styret i Oslo Mållag har nå skreve til partigruppene på Stortinget og bedt dem vurdere språklige konsesjonskrav til private kringkastingsselskap med tanke på å unngå slike situasjoner. Dette kan gjøres i samband med endringene i kringkastingslova, som snart skal opp til drøfting. Det er et riktig og viktig initiativ som vi vil slutte oss til og oppfordre andre til å støtte. Vi kan også støtte den formuleringa Oslo Mållag foreslår, i alle fall som et drøftingsgrunnlag – med unntak av uttrykket «føredøme i rett norsk språkbruk», som er både vagt, tvilsomt og lett å misbruke. Oslo Mållag foreslår denne formuleringa:

«Kringkastingssendingar skal vere føredøme i rett norsk språkbruk. Begge dei norske normalmåla skal kunne brukast. I tillegg til nynorsk og bokmål kan medarbeidarar og andre bruke dialekt. Privat kringkasting skal, liksom den offentlege, sjå det som ei oppgåve å spegle det språklege mangfaldet her i landet. Språkreglar som private kringkastingsselskap set opp for medarbeidarane sine, må ikkje stri mot desse reglane.»

LSV

Språklig Samling

Redaksjon: Øyvind Haaland (ansv. red.), Lars S. Vikør (red.sekr.), Eskil A. Hanssen, Thomas Hoel, Knut S. Vikør.

Bladpenger: Kr 30,-

Utgitt av:
LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING
Medlemspenger: Kr 40,- pr. år; for skoleelever, studenter og pensjonister: Kr 30,-

NB: Nye satser f.o.m. 1984, se side 19.

Leder: *Lars S. Vikør,*
Steinsoppgrenda 34, 1352 Kolsås,
Tlf. 02-13 72 77

Lagets og bladets adresse:
Postboks 636 Sentrum, Oslo 1
Postgiro 5 16 37 87

Dette nummeret er utgitt med støtte fra Norsk Kulturfond.

INNHOLD

TEMA: FRAMFOR 1984
Kultur og språk framfor 1984 3
«**Naturlig utvikling» – eller den sterkestes rett? Intervju med Einar Flydal om språkproblem i olje- og datasamfunnet** 4
Lars S. Vikør: **På veg mot Newspeak?** 6
Knut S. Vikør: «**Norskdomsrørsla» i åttiåra** 9
Sverre Tusvik: **Styrk dei nynorske kulturinstitusjonane! (Intervju)** 11
BØKER:
Øyvind Gulliksen: **Språkferdighet og opplysning.** (Robert Pattison: *On Literacy. The Politics of the Word from Homer to the Age of Rock)* 12
Anne Hvenekilde: **Ordfrekvenser i norske aviser.** (Kolbjørn Heggstad: *Norsk frekvensordbok)* 14
Øyvind Haaland: **De nordiske språkene.** (B. Molde og A. Karker (red.): *Språkene i Norden)* 15
Språk i Norden 1983 15
Skrivemåten av stedsnavn. Merknader fra sentralstyret i LSS. 16
Nytt fra språkfronten (Oljespråkskonferanse; Ordtilfanget i nynorsk; Stortingsmelding om målbruk; Kim Småge) 18
Vedtak på landsmøtet 19

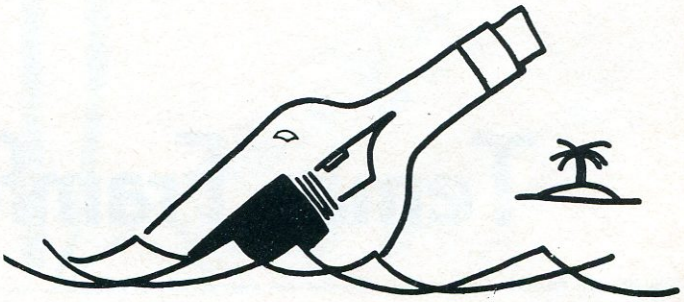

DENIS PESSIN

KULTUR OG SPRÅK FRAMFOR 1984

Perspektiv og framtidsutsikter

Det manglar ikkje på legendariske årstal i historia, men dei fleste har fått sin plass i vårt kollektive medvett på grunn av noe som hendte det året. No går vi inn i eit år som på *førehand* er blitt noe av eit symbol – og samtidig litt av ein klisjé. Den engelske forfattaren George Orwell prenta «1984» inn i oss gjennom den store anti-utopiske romanen sin med denne tittelen, eit skremmebilde av eit reindyrka totalitært samfunn.

Dei som kjenner Orwells roman vil vite at den også har eit språkpolitisk aspekt: ei parodisk skildring av ei tenkt form for totalitær språkplanlegging, fortetta i omgrepet «Newspeak». Gjennom den viser Orwell kor nøye språklege forhold heng saman med den rådande (og mulege) tenkemåten innanfor ein bestemt politisk kultur.

I dette nummeret tar vi for oss visse sider av vår eigen språkleg/kulturelle situasjon framfor 1984. Vi kan merke ei sterk utryggheit for vår eiga framtid som kulturnasjon, både på grunnlag av den økonomiske innstramminga, som også går ut over kulturføremål, og på grunn av det aukande presset frå engelsk både på sentrale økonomiske sektorar (som olje og data) og i medie- og underhaldningsindustrien.

Korleis står språkspørsmålet i kulturdebatten? Er språket noe som for ein kvar pris må «vernas» og «bevaras» – eller er det eigentleg likegyldig kva slags språk vi har, berre det er «moderne» og godt utvikla reint teknisk? Problemstillinga var sentral i sekstiåra, og frå da og utover i syttiåra kom det ein brei straum med debattinnlegg og analysar om dei mest forskjellige sider ved samanhengen mellom språk, samfunn, kultur og ideologi. Vi gjer ingen urett om vi her drar fram to av dei tidlegaste bidraga i denne debatten – Sigmund Skards ***Målstrid og massekultur*** *(1963) og artikkelsamlinga* ***Kontur og kontrast*** *(1968).*

Nettopp dette er bøker som burde lesas av alle kulturinteresserte i dag, fordi dei viser så klart at det ikkje er muleg å drive kulturdebatt og kulturvern utan samtidig å diskutere språk. I dag er språkspørsmål framleis noe som blir sett på som eit beite for spesialistar (filologar), og det er ikkje berre filologane som har skylda for dette (men ein del av skylda har dei).

Språket vårt gir oss den grunnleggande kjensla av identitet og tilknyting til den gruppa (dei gruppene) vi hører til. Det å forsvare språket mot ytre påtrykk er altså eit forsvar av eiga sjølkjensle og sjølrespekt – enten det gjeld motstand mot talemålsnormering, press for å sikre nynorsken ein rimeleg plass i styringsverk og massemedia, eller kamp for at norsk skal hevde seg mot presset frå engelsk.

Språket er også ein berar av kulturar og ideologiar. Eit sentralt døme på det er nynorsken, som vart grunnlaget for ei rørsle og ein ideologi som opphavleg omfatta alle aspekt av kultur- og samfunnslivet. I dag må nok målrørsla eller «norskdomsrørsla» reknas som meir einsidig kulturell.

I temadelen av dette nummeret ser vi først på framtidsutsiktene for norsk språk i olje- og datasamfunnet. Deretter tar vi for oss den språklege sida ved George Orwells framtidsvisjon, og ser om vi kan finne tilsvarande tendensar i den verkelege verda i dag. Til slutt ser vi på situasjonen og framtidsutsiktene for ei av dei mest markerte «motkulturelle» rørslene her i Norge, den såkalla «norskdomsrørsla». □

«NATURLIG UTVIKLING» – eller den sterkestes rett?

Intervju med Einar Flydal om språkproblem i olje- og datasamfunnet

Presset fra engelsk på norsk språk og kultur har vært et konstant bakgrunnstema for språkdebatten her i landet i alle fall de siste 25 åra – uten å komme så mye fram i sjølve debatten. Kanskje har vi vært så enige om at norsk må bevares at vi ikke har gidda å diskutere det av den grunn – men det har ikke mangla på advarende røster om at vår nasjonale egenart står i fare for å gå under i en verdensomspennende angloamerikansk «enhetskultur». Og nå i det siste har vi fått en liten «språkstrid» om forholdet mellom norsk og engelsk på en avgrensa sektor, nemlig oljesektoren. Bakgrunnen er et privat lovframlegg om at norsk skal være administrasjonsspråk i norsketablerte oljeselskap som arbeider i Norge. I flere av de aktuelle selskapene har dette framlegget vekt liten begeistring – de foretrekker en «harmonisk og naturlig utvikling» framfor lovfesting – et synspunkt som ikke er ukjent i språkstriden ellers heller.

Lovframlegget kom fra Einar *Flydal,* som har arbeidd mye med språkproblema i oljebransjen og i vinter gav ut boka «Oljespråk. Språklige lovbrudd og lovlige språkbrudd på sokkelen». Flydal har tidligere interessert seg aktivt for språklige minoritetsproblem i Europa, og det er vel ikke så vanskelig å se en sammenheng her. Men hvor drastiske følger har egentlig det engelsk-påvirka oljespråket for den norsken vi til daglig bruker, ser og hører?

– På kort sikt er det sjølsagt de som jobber i sjølve oljebransjen som merker følgene, men på lengre sikt vil det påvirke oss alle. Reint språklig er det først og fremst i ordforrådet vi vil merke det. Importen av fremmedord har aldri vært så massiv, så rask og så ukontrollert som i dag – og den omfatter ikke bare fagspråket. Dette er inga «naturlig» utvikling – den har sammenheng med den måten de aktuelle økonomiske sektorene (særlig olje- og databransjen) er organisert på.

Sosialt får denne utviklinga følger på flere plan. Det engelske språket og de engelske orda har en nimbus av makt og prestisje, av tilhørighet til en bransje i ekspansjon, og de sikrer et informasjonsmonopol for de menneskene som behersker dem. Kommunikasjonen mellom mennesker blir mer uklar. Vi får sikkerhetsproblem på sokkelen, som jeg har beskrevet i boka mi. Men også på et mer generelt og djupere plan påvirker denne situasjonen forholdet mellom mennesker. Det er for eksempel noe nytt i mekaniske yrker at barna ikke skjønner hva faren driver med. Det blir ei enda sterkere sektorinndeling av samfunnet enn vi alt hadde.

En av grunnene til denne utviklinga er den sterke sentraliseringa i oljebransjen. De store selskapene har hovedkontora sine utenlands, særlig i USA, og hovedkontoret ønsker mest mulig informasjon fra og kontroll med datterselskapene. Det forplikter de sistnevnte til å bruke engelsk. Av bekvemmelighetsgrunner pålegger datterselskapene da like godt *sine* underavdelinger å bruke engelsk, og de bruker også dette språket i sine kontakter med det norske samfunnet, for eksempel norske leverandørbedrifter og andre forbindelser. På den måten blir engelsk arbeidsspråk i alle ledd og på alle nivåer i organisasjonen – også der hvor de fleste ansatte er nordmenn.

Slik sett blir bransjens styringsinteresser godt ivaretatt språklig, men det norske samfunnet betaler for det. Det går helt klart ut over arbeidsmiljøet på sokkelen, for eksempel – fordi de norske arbeidstakerne blir tvunget til å kommunisere på et språk de ikke er skikkelig opplært til å beherske. De små bedriftene på Vestlandet som burde stått for mange av leveransene til oljeindustrien, er helt avmektige av samme grunn.

Nå er ikke bildet helt trøstesløst, for det *har* skjedd ei utvikling til det bedre. Fagforeningene var de første som stilte krav om bruk av norsk – bl.a. i forhandlinger – og f.eks. i personalopplæringa bruker de norsk. Men det er

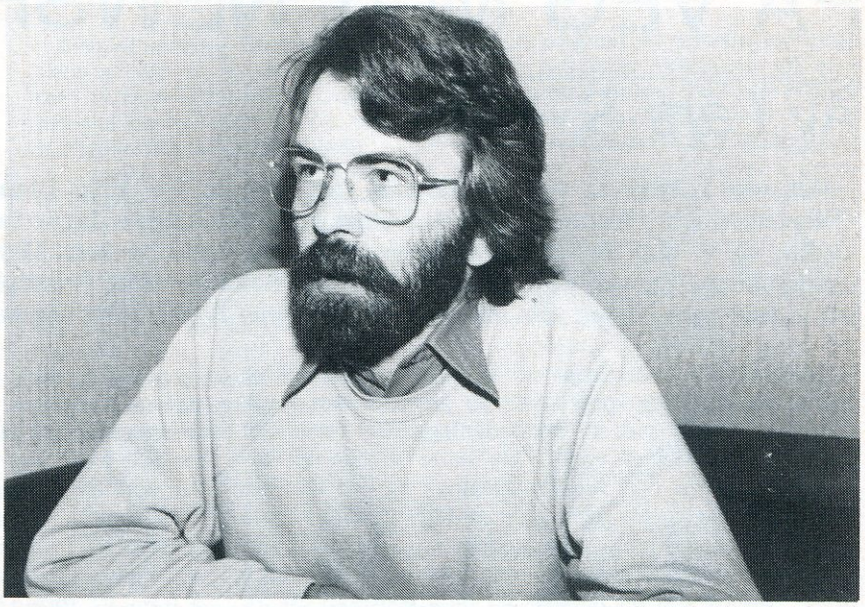

Einar Flydal (forøvrig sønn av nylig avdøde professor Leiv Flydal, se forrige nummer av Språklig Samling), er overinspektør i Teledirektoratet. Han har vært vit.ass. ved Arbeidsforskningsinstituttene, og arbeidde der bl.a. med språkproblema i oljebransjen. (Foto: Øyvind Haaland).

først i år at språkproblemet i oljebransjen er tatt opp til brei debatt. Og uansett hvordan det går med lovframlegget mitt, så er det klart at det ikke lenger nytter å la problemet ligge der og vente på den «naturlige utvikling».

– Og hvilke tiltak mener du er nødvendige?

– Det er sjølsagt umulig å kaste ut engelsk og gjennomføre norsk overalt; til det er denne bransjen altfor tett innvevd i internasjonal økonomi. Spørsmålet er bare å finne det riktige balansepunktet: Hvor stor plass må vi gi engelsk for å kunne drive oljevirksomhet på et skikkelig vis? Statoil og Norsk Hydro har vist at det går an å gjøre mye mer for å styrke norsk enn de andre operatørselskapene gjorde i startfasen. Vi kan tenke oss to strategier: den ene er å redusere kontaktflata til den internasjonale delen av bransjen mest mulig, slik som i skipsfartsnæringa og i bankvesenet, der norsk dominerer i foretakene, mens en liten, isolert del av foretaket står for det meste av den internasjonale kontakten, som krever engelsk. Den andre strategien er å satse på full tospråklighet, og sørge for at alt blir oversatt til norsk. Det ville bli *svært* ressurskrevende – men kanskje likevel en langsiktig fordel fordi det ville føre til en fullstendig norsk terminologi på disse områdene. Disse to strategiene lar seg også kombinere.

Databransjen

– For det norske samfunnet som helhet er kanskje databransjen vel så viktig som oljebransjen i denne sammenhengen?

– Ja, det er mulig, og du finner mye av de samme forholdene der. Også denne bransjen framstår som noe prestisjefylt, mystisk og utilgjengelig på grunn av all engelsken: det blir ei sterk opphoping av kompetanse og kunnskap i et lite elitemiljø. Det kan få alvorlige konsekvenser for samfunnet. Og trass i det en ofte trur, er det faktisk ikke så vanskelig å gjøre noe med det. I databransjen har du ikke det samme sterke behovet for en uhindra informasjonsflyt over landegrensene som du har i oljebransjen og f.eks. i luftfarten. Meldingene fra datamaskinene til operatør eller bruker er et svært standardisert sett av beskjeder – og de kan fornorskes. Det trengs bare politisk vilje til å bevilge de småbeløpa som må til for å få gjort jobben.

– Vi snakker her hele tida om å styrke *norsk* – men hva med mangfoldet innafor norsk? Har det noen framtid i datasamfunnet?

– Den saka har minst to sider. I internasjonal sammenheng er norsk et pressa minoritetsspråk, og presset er så sterkt at vi nok må finne fram til ei form for språklig enhet for å kunne stå imot. Skillet mellom riksmål, bokmål, nynorsk og dialekter bør underordnes. Organisasjonsmessig og kapasitetsmessig vil det være vanskelig å bevare det språklige mangfoldet i den teknologiske strukturen som nå gror fram. Vi kommer til å få oppleve et enormt standardiseringspress.

Men denne utviklinga kan likevel motvirkes dersom en har ressurser og en bevisst vilje til det. Revolusjonen i telekommunikasjonene gjør at en relativt større del av kommunikasjonen i samfunnet kommer til å skje muntlig, og i muntlig språk er vel standardiseringspresset svakere enn i det skriftlige. Når det gjelder skriftspråket, så kommer tekstbehandlingsmaskinene til å være det fremste redskapet i standardiseringa heretter – gjennom ordrettingsprogrammer og ordbøker som er lagt inn i maskinene. Maskinene kommer altså til å bestemme det språklige repertoaret til dem som bruker dem. Men det vil også være mulig å legge inn spesielle normer, spesielle ordforråd o.l. Det vil m.a.o. være mulig å legge

Tema: Framfor 1984

PÅ VEG MOT NEWSPEAK?

Av Lars S. Vikør

Det var i 1949 at George Orwell (psevdonym for Eric Blair, 1903–1950) gav ut romanen «Nineteen Eighty-Four» («1984»). Denne boka får i desse dagar tallause omtaler i aviser og andre media, og vi skal derfor ikkje gå inn på innhaldet i ho her. Men vi skal sjå litt nærare på den «språkskissa» Orwell legg fram i tillegget til boka si, «The Principles of Newspeak», og så vurdere om vi kan vere på veg mot eit «språk» av denne typen, eller om noe slikt i det heile er muleg.

Newspeak er i romanens notid, «1984», enno ikkje noe funksjonsdyktig språk, men eit prosjekt som engasjerer ein enorm stab av språkplanleggarar. Føremålet med dette prosjektet var «ikkje berre å lage eit uttrykksmiddel for den verdsoppfatninga og dei mentale vanane som høvde for tilhengarar av Ingsoc, men å gjere alle andre måtar å tenke på umoglege.(– – –) Dette vart gjort dels ved å lage nye ord, men først og fremst ved å fjerne uønskte ord og reinske dei orda som vart att for uortodokse tydingar. For å gi eit einskilt døme: Ordet *fri* eksisterte framleis i Newspeak, men kunne berre brukas i slike utsegner som «Denne hunden er fri for lus» eller «Denne åkeren er fri for ugras». Det kunne ikkje lenger brukas i dei gamle tydingane «politisk fri» eller «intellektuelt fri», sidan politisk og intellektuell fridom ikkje lenger fans, ikkje ein gong som omgrep, og dermed var dei nødvendigvis namnlause. Reint bortsett frå det å undertrykke dei klart kjetterske orda, var det rekna som eit mål i seg sjøl å redusere ordtilfanget, og ikkje noe ord som ein kunne unnvere fekk lov til å overleve.»

Newspeak bygde på engelsk, men var «forenkla» ikkje berre i ordtilfanget, men òg i grammatikken. Alle ord kunne i prinsippet vere både substantiv og verb utan å forandre form. Faktisk er dette langt på veg muleg i engelsk alt i dag, men der tradisjonell engelsk har substantiv og verb med tilsvarande tyding, men ulik form, vart den eine av dei to formene kutta ut. *Tanke* og *tenke* skulle berre heite *think* (ikkje *thought), kniv* og *skjere* skulle berre heite *knife* (ikkje *cut).* Sjølve namnet *Newspeak* viser same prinsippet: verbet *speak* er gjort til

(Forts. fra forrige side)

inn et stort mangfold i disse maskinene som ellers favoriserer enhet.

I dag fins det slike ordrettingsprogrammer for bokmål, og det er planer om å få det for nynorsk. Slikt arbeid er hemma av at databransjen har for mange ulike tekniske standarder. En framtidsretta språkpolitikk betyr å gi signal om hvilke normer en mener bør brukes i slike program og i datamaskinstyrte ordbøker. Skjer ikke det, får vi den sterkestes rett. Vi vil i alle fall få ei kraftig språklig standardisering viss det ikke blir gitt andre styringsimpulser enn det markedet representerer. Lar vi teknikken ta de språkpolitiske valgene, er det greitt, da får vi ei ferdig pakke: ei bedrift som f.eks. IBM bestemmer sjøl språkforma til alle kjøpere og brukere av programmene deres.

«Språkfortæring»?

– Til slutt: Hvor stor fare trur du det er for at norsk blir «oppløst» eller fortrengt av engelsk?

– Påvirkninga fra engelsk med ei delvis utskifting av ordtilfanget vil nok fortsette. Et slags anglonorsk vil vinne større og større innpass, mens dialektene etter hvert blir oppslukt av standarden og/eller trengt tilbake til lokalsamfunna. Jeg er kanskje ikke så redd for hva som vil skje med språket, men mer for det en slik prosess vil koste reint menneskelig. Store grupper vil bli «marginalisert» – skjøvet ut i en maktesløs periferi – og det norske samfunnet som helhet risikerer noe liknende internasjonalt. Vi blir stadig mer innvevd i en internasjonal økonomi, og altså sårbare for svingninger vi ikke har herredømme over. Da blir norsk språk og kultur en konkurransevridende faktor, den står i vegen for en tett integrasjon med verdensmarkedet – og da vil sterke krefter favorisere ei anglifisering som ikke bare er språklig, men som griper videre. Amerikaniseringa i oljebransjen har f.eks. ikke bare omfatta språklån, men også en helt annen bedriftskultur enn den tradisjonelle norske, hand i hand med den språklige påvirkninga. Får ei slik utvikling gripe om seg og fortsette også på andre områder i samfunnslivet, kan vi komme til å oppleve slike tilstander som vi har sett i koloniserte og eks-koloniserte land – det noen har kalt «språkfortæring», som jeg er inne på i boka mi.

Dette er dystre utsikter, men jeg trur nok likevel at det er realistisk om en ser det i et tilstrekkelig langsiktig perspektiv. Mange andre språk har gått den vegen, så hvorfor ikke norsk?

På den andre sida trengs det ikke så mye for å sette i verk effektive mottiltak: 2–3 millioner pr. år er alt Norsk Termbank trenger for å utvikle de verktøyene som nordmenn «i olja» må ha for å kunne arbeide *både* på norsk og engelsk. Innafor edb trengs det antakelig mindre. Og slik satsing trengs i ethvert land som ønsker å «være med» i utviklinga og samtidig bevare sitt eget språk og sin egen kultur. □

substantiv ved at *speech* (og truleg også *language)* er kutta ut.

Alle adjektiv vart laga med suffikset *-ful* (unntatt noen få som *good, strong, black* o.a.), og alle adverb med *-wise: speedful* (rask), *speedwise* (raskt – adv.). Bøyingar vart skorne ned til eit minimum og gjort heilt regelmessige: fleirtal av alle substantiv fekk *-s (mans, oxes, lifes),* fortid og perfektum partisipp av alle verb fekk *-ed (stealed, thinked),* gradbøying av alle adjektiv og adverb fekk *-er/-est (gooder/goodest).* Alle uregelrette former vart skorne bort, slik døma viser. Berre pronomen og hjelpeverb fekk halde på noen uregelrette former.

I tillegg vart Newspeak forsynt med eit avleiingssystem som skulle hjelpe til å minske talet på rotord. Avleiingsaffiksa er dei tradisjonelle engelske: *un-, up-, down-* osv., og i tillegg *plus-* og *doubleplus-* for forsterking: *uncold* = «ukald», dvs. varm, *pluscold* = iskald, *doublepluscold* = ekstremt kald. På den måten ryk orda *warm* og *hot* (rimelegvis: *plusuncold).*

Ordtilfanget

Ordtilfanget vart delt i tre grupper. Ordgruppe A var dei daglegdagse orda, vanlege engelske ord som *dog, tree, house, run* – men berre ein brøkdel av dei som er i bruk no, og med stramt definerte tydingar, utan nyansar og fleirtydigheit.

Ordgruppe C inneheldt vitskaplege og tekniske termar, som berre skulle vere tilgjengelege for dei spesialistane som trong dei. Også dei vart gjort mest muleg konkrete og presise i tydingsinnhald.

I ordgruppe B kom det politisk-ideologiske ordtilfanget: nykonstruerte og samansette ord. Mange av desse orda hadde som sitt viktigaste føremål å signalisere om noe var godtatt av Partiet eller ikkje: *crimethink* (tankeforbrytelse), *goodthink* (ordodoksi, partitruskap), *goodsex* (partigodkjent sex), *sexcrime* (all annen sex) er slike ord, og det karakteristiske var at alle tradisjonelle ord som kunne presisere innhaldet i desse sekkeomgrepa var utrydda (typen *rettferd, demokrati, internasjonalisme, religion* osv. vart alle saman erstatta med det eine ordet *crimethink).*

Andre B-ord hadde ei meir fast tyding, men var ideologisk tvetydige. Eit døme er *duckspeak* (andesnadre), som betydde å sprøyte ut ord og setningar utan å tenke. Brukt om partimedlemmer var det ein kompliment, brukt om motstandarar eit skjellsord.

Ei tredje gruppe B-ord var eufemismane: *joycamp* (gledesleir, dvs. tvangsarbeidsleir), *Minitrue* (Sanningsministeriet, som dreiv med propaganda), *Minipax* (Fredsministeriet, som dreiv med krig) osv. Dei siste døma viser ein viktig ordlagingsmåte: bruken av såkalla forkortingsord. På same måten heiter Romanavdelinga i «Minitrue» «Ficdep» (Fiction Department) osv. Orwell drar her direkte samanlikningar med ord som *Gestapo, Komintern, Agitprop,* for å understreke at i alle fall dette ikkje berre var fantasi.

Alle desse toledda orda med to eller tre stavingar fremma ein spesiell monoton og stakkato snakkerytme, som saman med andre verkemiddel skulle fremme det store målet: å rive talen laus frå medvettet. «Eit partimedlem som vart bedt om å gi ei politisk eller etisk vurdering skulle vere i stand til å sprøyte ut dei korrekte meiningane så automatisk som eit maskingevær sprøytar ut kuler. (– – –) Endemålet var å la talen komme frå strupehovudet utan at dei høgare hjernesentra deltok i prosessen i det heile tatt.» Med andre ord: duckspeak. Målet, avsluttar Orwell, var å få innført Newspeak definitivt i år 2050.

Berre perverse fantasiar?

Ein kan stille det same spørsmålet om Newspeak som om «1984» i det heile: Er dette berre perverse fantasiar, eller er det noe som kan komme? Svaret kan ikkje bli eintydig, men «pessimistane» kan peike på konkrete trekk og detaljar i Orwells språkskisse som har parallellar i den verkelege verda.

Det gjeld sjølsagt først og fremst dei «ideologiske» orda, ord som har som ein viktigare funksjon å signalisere ei haldning til eit fenomen enn å «namngi» (referere til) fenomenet i seg sjøl. Ord som «demokrati», «menneskerettar» og «totalitarisme» har langt på veg ein slik funksjon i politisk språkbruk i den vestlege verda i dag. Omgrep som «sosialistiske land», «progressive krefter» og «reaksjonære» er døme på det same frå Aust-Europa.

Bruken av evfemismar, forskjønnande omskrivingar, er i slekt med dette fenomenet, sjøl om dei samtidig har ei meir presis tyding. Dei kan tas i bruk for å unngå ord som har vorte belasta i det allmenne omdømmet (*innsette* for *fangar, handikappa* eller *funksjonshemma* for *vanføre),* men har jo da den ulempa at dersom haldningane overfor dei det gjeld ikkje endrar seg, blir dei nye orda like belasta og må erstattas, og vi får ein «ordinflasjon». Evfemismar kan òg brukas til mindre reinslege føremål; som Orwell skriv i essayet *Politics and the English Language* frå 1946:

«Forsvarslause landsbyar blir bomba frå lufta, innbyggarane drivne ut på landet, krøttera meia ned med maskingevær, hyttene tent på med brannbomber: dette blir kalla *pasifisering.* Millionar av bønder blir frårøva gardane sine og sendt ut på vandring langs vegane utan meir med seg enn det dei kan bere: det blir kalla *overføring av befolkningar* eller *grensejusteringar.* (– – –) Slike frasar trengst om ein vil sette namn på ting utan å kalle fram mentale bilde av dei.»

Døma treng knapt ajourføras – dei som har følgt med under Vietnam-krigen og i dag t.d. krigen i Afghanistan vil kjenne dei att, sjøl om sjølve orda skiftar litt frå krig til krig.

Meir direkte språklege Newspeak-drag kan vi òg finne. Forkortingsorda er eitt eksempel, eit anna er dei esperantoliknande trekka i grammatikken. Men her er det viktig å ikkje bli for ivrig og ukritisk, og tru at *alt* Orwell beskriv er uttrykk for språkleg utarming og «totalitarisme». «Straumlineforminga» av den grammatiske strukturen reflekterer fenomen som i mange språk – delvis òg i engelsk – har utvikla seg på «naturleg» vis, t.d. den store evna til å gjere substantiv til verb og

omvendt. Orwell bruker «esperanto-metodane» som eit ledd i si framstilling av ei totalitær språkplanlegging, men det vil ikkje seie at tilsvarande metodar i heilt andre kontekstar treng å ha noe «totalitært» ved seg. Hektar ein seg for mye opp i detaljar utan først og fremst å tenke på den samanhengen detaljane inngår i, kan ein lett komme til urimelege konklusjonar.

Er ei slik språkplanlegging som Orwell skildrar i det heile tatt muleg? Orwell gir ikkje noe svar på det spørsmålet – anna enn kanskje eit indirekte: ein stad i romanen (i «Goldsteins» teoretiske utgreiingar) fortel han at ein av «Partiets» hersketeknikkar var å engasjere store mengder byråkratar i fullkomment uproduktive aktivitetar (utvikling av krigsteknologi som aldri fungerer og aldri blir brukt osv.), og hovudpersonen Winston Smith har som «yrke» å forfalske avisartiklar i gamle nummer av *The Times* – utan at det med ein stavelse blir antyda i boka at noen les *The Times*. Så kanskje Newspeak-filologane med sine stadig nye ordlister har ein liknande funksjon. Ingen prøver i alle fall å snakke Newspeak i romanen; i høgda bruker dei ord derfrå som lånord i sitt vanlege «Oldspeak» (tradisjonell engelsk).

Og slik ville det vel gå om noen skulle prøve på noe liknande i verkelegheita; ingenting tyder på at det går an å innskrenke det menneskelege språket gjennom administrative tiltak på denne måten, sjøl ikkje i eit totalitært diktatur. Men det betyr ikkje at Orwells åtvaring utan vidare kan avfeias.

Mange samverkande krefter

All språkutvikling er som kjent eit produkt av mange samverkande krefter, og ei eventuell offentleg planlegging er berre éi av dei. Endringar i ord- og omgrepstilfang blir langt meir direkte påverka av sjølve samfunnsutviklinga, og i vår tid er det massemedia som er den sterkaste påverknadskrafta her. Det gjeld framfor alt den typen ord som Orwell plasserte i «B-gruppa»: det politisk/ideologiske ordtilfanget, som står så sentralt i nyheitsspråket. Når eit ord som «pasifisering» kjem inn i språket, er det derfrå det kjem (opphavleg sjølsagt frå dei militære strategane). Men dette dømet viser at det også kan gå den andre vegen – for i dag er det neppe muleg lenger å skjule eller forskjønne militær valdtekt av denne typen ved å kalle det «pasifisering». Og her er det igjen massemedia som har ødelagt den opphavlege «bruksverdien» dette ordet hadde.

I det heile er det mye som tyder på at det er mindre lett å tilsløre fakta ved hjelp av ord enn det var for noen år sidan. Den sterke kritikken av ideologisk og tilsløranде språkbruk som vi har hatt i syttiåra kan ha hatt ein del å seie her. «Byråkratspråket» er blitt uthengt i den grad at staten har bygd opp eit heilt apparat av kurs i enkel og direkte språkbruk, og det er vel truleg at «forbrukarane» av det offentlege språket er blitt meir medvetne om kva det ligg i orda som blir brukt (m.a. ved at faget språkbruksanalyse er komme inn i skolen). Alt dette kan vi sjå på som «motgift» mot Newspeak og «1984». Endeleg skal vi ikkje sjå bort frå at fjernsynet som medium har verka inn her ved å vise fram realiteten bak ord som «pasifisering» – for å halde oss til det eksempelet.

Ein av dei lærdommane vi sit att med etter syttiåra, er at all språkbruk er meir eller mindre ideologisk farga – det fullstendig objektive fins ikkje. Alle språkbruk utgjer eit «filter» som vi oppfattar og forstår verda gjennom. I «1984» er Partiet allmektig, og dermed i stand til å lage eit standardfilter som blir påtvinga absolutt alle samfunnsmedlemmer, i den grad at det blir til ein total tanke- og verkelegheitskontroll. (Det er i alle fall målet, men for gjenstridige individ som Winston Smith må det altså likevel grov fysisk og psykisk tortur til for å bryte dei ned.) I dei verkelege samfunna vi kjenner, er det ikkje slik noen stad, heller ikkje i dei strengaste diktatura. Det fins alltid ulike ideologiar, og ulike subkulturar, religiøse grupper osv. – og alle desse har sine ulike «filter». Og dette er truleg det viktigaste vilkåret for å unngå noen form for Newspeak (og «1984»-tilstandar generelt) i framtida.

Statleg og kommersiell einsretting

For Orwell og hans samtid var den statlege einsrettinga etter Hitlers og Stalins modell den største faren, og det pregar sjølsagt «1984». I dag ser dei aller fleste i nesten alle politiske grupper denne faren. Men ein like stor fare – og vel så reell i *vår* del av verda – er ei kommersiell einsretting forkledd som fridom og mangfald. Her er det viktig å ikkje sjå seg blind på slagorda («fridom» er truleg eitt av dei mest typiske newspeak-orda i vårt språk). Kampen for ein differensiert mediestruktur – der ulike politiske syn, ideologiar og subkulturar kan møtas og utfalde seg – er av avgjerande betydning, og den kampen begynner vel for alvor nettopp no når kringkastingsmonopolet blir oppheva og pressestønaden undergravd.

Samtidig er det viktig at vi ikkje får eit ideologisk (og språkleg) mangfald etter «supermarknad-prinsippet», ein flora av sekter som sit i kvar sin bås og dyrkar sine eigne dogme med meir eller mindte total indre disiplin, gjerne støtta opp av kvar sin særeigne variant av Newspeak. Ei slik atomisering av samfunnet verkar i seg sjøl medvetsinnsnevrande, slik vi har sett mange døme på. Ei form for gjensidig kommunikasjon mellom dei ulike subkulturane, bygd på eit felles etisk verdigrunnlag er derfor like viktig som mangfaldet i seg sjøl.

Dette kan føras over på eit internasjonalt nivå: Ein sterk nasjonalisme med brodd mot utanlandsk påverknad, utanlandske ideologiar og religionar o.l., er i seg sjøl kanskje den sterkaste grobotnen for eit totalitært klima. Orwell sjøl peika på dette etter at «1984» var kommen ut og tolka som eit innlegg i den kalde krigen: Sjølve krigsførebuinga mot ein annen stat kunne gi grobotn for eit samfunn av den typen han skildrar i «1984», og om systemet i eitt tilfelle vart kalla «sosialisme», kunne det i eit anna tilfelle like godt bli «amerikanisme» eller «hundre prosent amerikanisme». «Det beskrivande adjektivet ('hundre prosent') er så totalitært som noen kan ønskje seg», føyde han til (Crick, side 566). Og den åtvaringa blir neppe overflødig verken i 1984 eller i dei åra som følgjer etter. □

«NORSKDOMSRØRSLA» I ÅTTIÅRA

Av Knut S. Vikør

Den nyare språklige og kulturelle utviklinga i Norge har vore dominert av det ein breitt kan kalle «norskdomsrørsla». Dette er ei rørsle som femner vidare enn berre målorganisasjonane, og som deler eit felles kulturelt idegrunnlag, med stikkord som frilynd, radikal/liberal, nasjonal. Men både styrken til rørsla og det ein legg i desse stikkorda har variert. Korleis møter denne «motkulturelle» rørsla dei kalde åttiårsvindane? Vil ho nå endelig bli feid bort i framskrittet? Eller vil vi få ei reprise på femtiårsideologien, med i-målsstrid, høgkultur og «løyndarline»?

Ingen av delane er trulig. Men rørsla endrar karakter. Og vi kan sjå noen konturar av åtti- og nittåras norskdomsrørsle – lokal, liberal heller enn radikal, og meir innovervend enn i dag.

Den økonomiske krisa vi har nå, ser ut til å vere selektiv. Folk flest lever knapt verre enn før. Det som har gått tilbake, er den statlige handlefridommen. Sjøl om oljeinntektene har gjort staten til ei drivkraft i økonomien, har omfanget av inntektene gjort at det offentlige må prioritere mykje strammare enn i søtti-åra. I den allmenne oppgangstida kunne det offentlige ta på seg nye oppgåver, t.d. i kulturlivet, i trygg forvissning om stadig aukande privatkapitalistisk vekst. I dag må statsmidlane dirigeras for å fremme veksten, eller for å rette på dei skavankane som verkar direkte inn på økonomien (t.d. sosial- og trygdevesen). Dette må vi rekne med vil vere ein permanent situasjon i det kommande tiåret. Eit eventuelt regjeringsskifte vil neppe kunne forandre på anna enn fasaden av statspolitikken.

Den andre tendensen i tida, «høgrebølgja», er ikkje så mykje ei mobilisering av høgresida. Den ser vi stort sett berre i valgåra. Det er heller ei *de*mobilisering av venstresida. Det vil ikkje seie at aksjonismen er død, fredskampanjen er eit levande eksempel på det. Men venstreaktivismen trekker seg meir saman og samlar seg om enkelte saker. I søttiåra kjempa ein på brei front, alle «gode saker» stod i *samanheng* med kvarandre. Når ein var aktiv i solidaritetsarbeid, var det naturlig at ein også agiterte mot NATO, mot EEC, for sosialismen i Norge. Kvinneperspektivet, arbeidarklasseorienteringa, og, ja, målperspektivet, skulle foreine seg i ein heilskap.

Dei som var aktive i dette tiåret, arbeider nok framleis ut frå denne heilskapen. Men fleire og fleire nye blir mobilisert på ei og ei sak, der det spesielle får dominere. Altasaka hadde lite med arbeidarklassens frammarsj å gjere; i fredsarbeidet er det gnisningar mellom dei «gamle», som ser ein ufråkommelig samanheng mellom atombombene og NATOs strategi, eller mellom bombene og fridomskampen i aust, og dei «nye» som vil samle all oppmerksomhet på det eine, atomvåpenet. Også her har vi sterkare *prioritering*. Saker som ikkje er dei heilt sentrale (éi sak pr. fem år) kan ikkje rekne med å mobilisere aktiv støtte.

Norskdomsrørsla

Kva så med norskdomsrørsla? For å forstå korleis ho plasserer seg i denne strukturen, bør vi skille mellom tre ulike *nivå* i rørsla. For det første har vi ein del institusjonar som bygger på idegrunnlaget i rørsla. Dei to bastionane her er Det Norske Samlaget og Det Norske Teatret, som begge har solid rot i kulturhistoria. Av nyare dato er andre forlag som Noregs Boklag, Fonna Forlag og Norsk Barneblads Forlag; aviser som Dag og Tid og Gula Tidend (som også har rot lokalt utanfor rørsla), pressebyrået Nynorsk Pressekontor og det nystarta plateselskapet På Norsk. Kringkastingsringen, som opphavlig var ein interesseorganisasjon for nynorske lyttarar, er i dag også institusjonalisert, med ambisjonar om å vere eit politikkskapande mediainstitutt.

Sams for dei fleste av desse er at dei ligg utanfor det nynorske kjerneområdet, helst i Oslo. Dei fleste vender

Litteratur til artikkelen om Newspeak:

Crick, Bernard: *George Orwell: A Life* (Penguin Books, 1980).

Hodge, Bob og George Fowler: Orwellian linguistics. I R. Fowler, B. Hodge, G. Kress og T. Trew: *Language and control* (Routledge & Kegan Paul, London 1979).

Orwell, George: Politics and the English Language. I G. Orwell: *Inside the Whale and Other Essays* (Penguin Books, 1962 og seinare).

Orwell, George: *Nineteen Eighty-Four* (Penguin Books, mange utgåver; også omsett til norsk bokmål).

seg vel så mye til eit bokmålsbrukande publikum, og vil heller vere eit ansikt for rørsla utetter, enn knytt nært til ho. Og dei fleste av dei er stort sett finansiert av staten. Det har vore sett som ei kulturoppgåve å ta vare på desse nynorske institusjonane. Det er nettopp slike oppgåver staten vil skjere bort frå arbeidsfeltet sitt framover. Dermed vil nok desse tiltaka måtte snu om på innrettinga si eller møte vanskelige vilkår. Dei to store vil nok overleve som i dag, om enn med stadige krisevarsel. Men det er vanskelig å sjå staten finansiere «underskogen» av institusjonar. Dei vil derfor anten måtte frigjere seg frå rørsla, og konkurrere på lik fot med bokmålstiltaka – ingen av dei som her er nemnt vil vel kunne klare det – eller redusere ambisjonane om å vere ansikt utetter og bli tiltak for nynorskfolket åleine. T.d. Norsk Barneblad har aldri hatt ambisjonar utover det, og lever godt. Men dei større kulturtiltaka vil nok også her møte konkurranse frå bokmålsforlag og -aviser. Norskdomsfolket er ikkje villig lenger til å halde liv i nynorsktiltak berre på grunn av målet. Det kostar for mykje. Derfor er det ein fare for at ei «samling om institusjonane», som Sverre Tusvik foreslår her i bladet, berre vil bli ei samling om dei *store* og levedyktige institusjonane.

Aktivistrørsla

Eit heilt anna nivå i norskdomsstriden står *aktivistane* for. Korleis står det så til her, kan det vere eit alternativ? Målrørsla er ikkje lita, med sine ca. 20 000 medlemmer er ho framleis mellom dei store i landet, og talet er på veg oppover. Aktivismen har likevel mest vore konsentrert mellom ungdommen i rørsla, NMU, som på det meste hadde rundt 3000 aktivistar. Her er det smått stell i dag. Organisasjonen strever for å overleve, laga er nede på ein handfull, og blant medlemmene kan det vere ein og to aktive i kvart lag. Dette har vore situasjonen nå i fleire år. Det laget som held organisasjonen oppe er typisk nok Studentmållaget i Oslo, som har eit nokolunde stort medlemstal først og fremst fordi det helst er ein institusjon i seg sjøl. Det klarer å nyte godt av offentlig støtte både til sjølve laget og til dei ulike undertiltaka, med rundt hundre tusen kroner. Om denne støtta forsvann, er det fare for den siste nynorskaktivismen også går under.

Lokal institusjonalisering

Det er altså små sjansar for at målsaka skal bli ei av dei «prioriterte» sakene som vekker masseoppslutning i åra som kjem. Likevel vil nok rørsla overleve, med eit anna tyngdepunkt. Det er dei lokale «vaksen»-mållaga i dei nynorske kjerneområda. Desse laga – det er noko over hundre av dei i arbeid – er ikkje aktivistiske i søtti-tals forstand. Men dei er i live, og representerer eit straumdrag og ein organisasjon som kan kanalisere meiningar og haldningar i lokalsamfunnet. Dei kan helst kallas lokale institusjonar. Såleis kan vi rekne dei som eit tredje «nivå» i norskdomsrørsla med berre fjern tilknytting til kamp og krav. I lokalmiljøet må dei konkurrere med idrettslaget og folkeuniversitetet. Dei kan ikkje vente *større* oppmerksomheit enn dei andre – derfor har dei heller ikkje noko aktivismepotensial. Men dei er like fasttømra i lokalsamfunnsideologien som dei andre institusjonane. Dei vil derfor overleve, på ein uproblematisk måte, og skulle laget døy, vil «halve bygda» – eller heile – raskt melde seg inn att i laget, når neste eldsjel tar opp arbeidet.

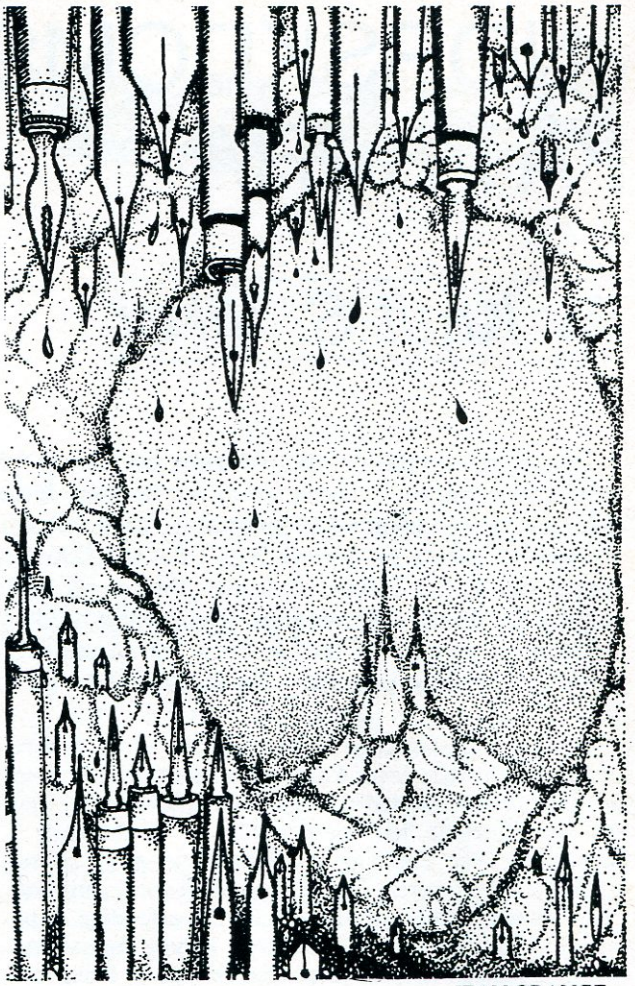

JEAN ORANGE

Til slike lokale institusjonar i norskdomsrørsla må vi også rekne den andre store organisasjonen, Noregs Ungdomslag. Den har aldri hatt den samme aktivismen som målungdommen, og har også eit generelt aktivitetsområde som gjer han lettare å institusjonalisere på dette planet.

Ideologi

Kva vil dette ha å seie for ideologien til norskdomsrørsla? Vi bør streke under forskjellen til femtiårs- og sekstiårsideologien. Den gongen var rørsla helst konsentrert rundt institusjonane i Oslo, og fekk med det eit klårt høgkulturelt preg. I-måls-reaksjonen var dels retta

mot Oslo-miljøet, men var også opptatt med det landsgyldige, det nasjonale i tydinga felles-norske. Arbeidssaker som skulemål vart i femtiåra sett på som mindre viktige, av di dei berre var lokale, og ein ville heller arbeide for nynorskens stilling ved å fremme han likt over heile landet. Denne «løyndarlina» i skulemålsstriden er nok borte for godt. Nettopp her vil nok aktivismen overleve, nettopp fordi han er lokal.

Men radikalismen frå søttiåra, som vel nådde høgdepunktet heilt sist på tiåret, vil nok også kverve. Også i norskdomsrørsla vil samanhengane målsaka står i, bli borte. AKP'aranes forsøk på å vinne fram med støtte til «parallelle» anti-imperalistiske, antisovjetiske og nasjonale frigjeringsrørsler er borte, likeeins dei mest sosiale kampanjane for å knytte seg til arbeidarklassens språk. Igjen står saker som motstand mot Buvikutvalget, ei sak som knapt vekker motstand i lokalmiljøet og også kan ha ein direkte, og uproblematisk lokal samanheng.

Norskdomsrørsla vil ikkje bli illiberal. Og det er heller ikkje nokon bevisst retrett inn i reservatet. Det er heller snakk om nødvendige tilpassingar som skjer som resultat av dei større endringane i samfunnet. □

SVERRE TUSVIK:

Styrk dei nynorske kulturinstitusjonane!

Ein av dei sentrale kulturinstitusjonane innanfor målrørsla er Det Norske Samlaget. I dette intervjuet med Sverre *Tusvik*, som er forlagsredaktør i Samlaget, spør vi korleis framtida for rørsla og den kulturen ho er berar av tar seg ut frå hans utsiktspunkt.

– Vil du seie at nynorskbrukarar i vår tid lenger har noe felles utanom sjølve språket, noe som særmerker dei i forhold til dei som skriv bokmål?

–Eg trur vi har det reint psykologisk. Nynorskbrukarane er nok alltid merka av at vi arbeider gjennom eit mindretalsspråk. Det ligg ein slags latent aggresjon bak; vi forheld oss heile tida til ein tenkt motstandar når vi skriv. Dette at situasjonen vi står i tvingar oss til å tenke gjennom ting andre finn sjølsagt kan nok vere ein styrke, men det er også ei svakheit.

– Korleis ser du på framtida for nynorsken og nynorskkulturen?

– I røynda er eg vel litt pessimistisk. Sjøl om vi no har klart å fryse fast skulemålsprosenten i overkant av 16 %, tyder ikkje det at slaget er vunne. Knapt halvparten av desse 16 prosentane held fast på nynorsken når dei kjem ut i arbeidslivet. Det kjem av press. Det presset har ikkje minka. Purismen i rørsla sjøl har vel òg litt å seie.

– Men har ikkje dialektrørsla styrka oss?

– Den har nok hatt mye å seie, men eg trur det er bokmålsfolk – ikkje minst bokmålsforfattarar – som har tent mest på ho. Det er hos dei du ser den største endringa i språkbruken; nynorskforfattarane står mykje godt i same stilling som før. Dessverre er det mange gode nynorskfolk som har problem med språket. Her kan tilrådinga frå Venåsnemnda vise seg å vere ein etterlengta og høgst velkomen reiskap til å gjere desse tryggare på nynorsken sin og leggje han nærare talemålet.

– Likevel er det vel andre faktorar som avgjer korleis det skal gå med nynorsken?

– Det er mange faktorar i samspel, og det er nok av urovekkande tegn i tida. Kva vil skje t.d. når kringkastingsmonopolet forsvinn? Det vil svekke nynorsken. Eg trur det er viktig no å styrke dei nynorske kulturinstitusjonane, gjerne – kvifor ikkje? – gjennom lovverk og offentlege garantiar.

– Mindre vekt på den uavhengige rørsla, og ei samling rundt institusjonane, med andre ord?

– Det kan du godt seie. Sjå på det vi driv med her: vi sel ei vare, bøker. Eg støtte alle tiltak for å spreie nynorsk litteratur direkte, gjennom rørslene. Men målfolket greier aldri å bli så sterkt at vi kan basere oss på det. Her stiller dei kristne organisasjonane, og kanskje arbeidarrørsla, i ei heilt anna stilling. For dei er rørsla det viktigaste, det dei først og fremst identifiserer seg med. Det er ikkje målrørsla for nynorskbrukarane.

– Men når målrørsla eller «norskdomsrørsla» ikkje er sterk nok til å halde oppe den nynorske litteraturen, blir det kompensert ved at han når meir ut til andre grupper?

– Til ein viss grad. Nynorsken er akseptert i andre forlag, i den forstand at nynorskforfattarar får utgitt ting der. Men desse forlaga gjer ikkje noe aktivt for å fremme nynorsken, særleg ikkje utanfor det skjønnlitterære. Og det hadde vel nesten vore viktigare å få hobbybøker, tekniske handbøker o.l. på nynorsk enn fleire diktsamlingar. Men marknadskreftene er framleis mot oss. Berre einskilde bøker greier i heldige tilfelle å bryte muren, slik som steinbøkene til Torgeir Garmo.

– Og med konjunkturane no blir det vel ikkje betre?

– Nei. I syttiåra vann vi fram med ein del krav om betre språklege vilkår, men no blir kulturbudsjettet sanert på ein måte som fører til allmenn nedgang både i kvalitet og kvantitet – under mykje svakare protestar enn det arbeidarpartiregjeringane i syttiåra laut tåle. Viljen til å ta politisk ansvar for kulturen – og ikkje minst for dei nynorske institusjonane – har minka på grunn av dei økonomiske nedgangstidene. Eigentleg burde dei dårlege konjunkturane vere ein ekstra grunn til å satse på kulturell opprusting: det vil skape arbeidsplassar som ikkje fører til sløsaktig forbruk, ved sida av at det er viktig for å verne om den nasjonale eigenarten i det heile no når han er truga frå så mange kantar. I Frankrike, der dei har mykje dårlegare økonomi enn vi, har dei skjøna dette, men ikkje her i landet. □

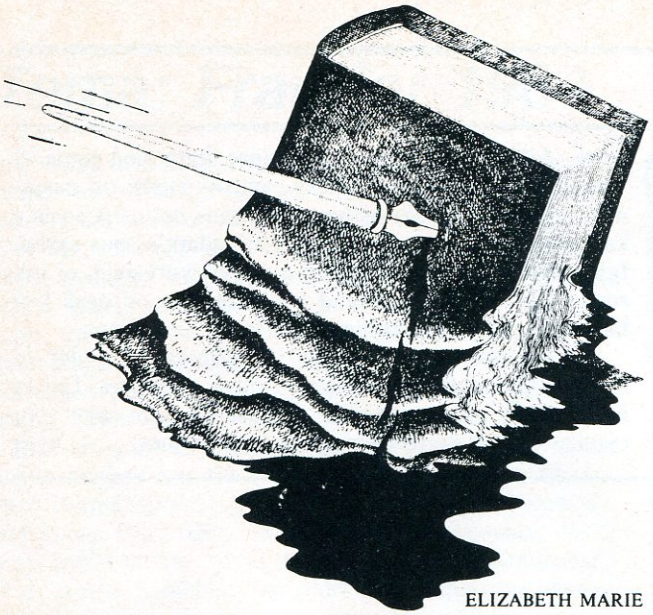

ELIZABETH MARIE

BØKER

Språkferdighet og opplysning

Av Øyvind Gulliksen

Jeg har ikke lest noe så interessant om språk på lenge som Robert Pattisons nye bok, *On Literacy: The Politics of the Word from Homer to the Age of Rock*. Pattison underviser i idehistorie ved et college i New York. Boka hans blei til etter lang erfaring med engelskundervisning for studenter som går første år på college.

Hva er «literacy»?

Pattison forsøker i denne boka å finne fram til en brukbar definisjon på det engelske ordet «literacy». Det er et begrep som er vanskelig å oversette til norsk. Først og fremst betyr det innlært språkferdighet, det å kunne lese og skrive, det motsatte av analfabetisme. Men det har også noe med bevissthet om språk og språkets ulike funksjoner å gjøre. «Literacy» er ikke det samme som det tilsvarende norske ordet «litterær». Det går heller på opplysning og språkdannelse i videre forstand. Det omfatter måten vi tenker, eller folk i ulike kulturer har tenkt, om språk på. Det er denne siste betydninga av «literacy» som Pattison er mest opptatt av.

For å ruske opp i mange folks misforståelser av begrepet, og for å klargjøre hva han sjøl meiner med «literacy», legger Pattison opp til ei veldig omfattende historisk framstilling om emnet. Han skriver om teori og praksis for språkdannelse i antikken, i kristendommens første hundreår, under Romas storhetstid, i reformasjonen, i britisk renessanse, under det britiske imperiet og til slutt i samtidas USA. På den måten blir boka hans om ordets historie, «the Politics of the Word», ei høgst uvanlig framstilling av språkhistorie, språkfilosofi, språkpolitikk og språkpedagogikk på en gang.

Utgangspunktet for Pattison er at skrift og tale bare kan forstås som del av den kulturen og det samfunnet de blir brukt i. Han er tydelig oppglødd av slike perioder av historia da en ny type tenking om og bruk av språk etter hans meining klarer å slå gjennom, og da med revolusjonerende virkning. I mange spennende sammenlignende analyser fletter Pattison inn fleire kjente navn, vesentlig fra eldre britisk og nyere amerikansk idehistorie. Han viser åssen tankene disse gjorde seg om språk og språkopplæring fikk kolossal frigjørende virkning, først og fremst for dem sjøl, men også for samfunnet rundt dem. Denne navnelista inneholder så ulike personer som John Bunyan og John Locke, og fra nyere tid Helen Keller, negerlederen Malcom X og rockesangeren Bruce Springsteen.

Offisiell vestlig liberal ideologi bygger mye på tanken om at teknisk lese- og skriveferdighet vil gi sjølstendig tenkende og opplyste mennesker. Pattison meiner det er for lettvint å tru at det å lære å lese og skrive, nødvendigvis også betyr at folk vil lære å tenke kritisk om og med språk. Han viser til en god del forfattere og fortellere som sjøl var lite flinke til å skrive. Pattison meiner sjølsagt at opplæring i lese- og skrivekunst er nødvendig for alle mennesker. Men han argumenterer for at språkopplæringa i virkeligheten slett ikke fungerer sånn i samfunnet som den språklige ideologien forkynner.

For når alt kommer til alt, skriver Pattison, er de som sitter med det økonomiske og politiske maktapparatet ikke særlig interesserte i at ungdommen skal opplæres til kritisk språkbevisshet og språkbruk. Dessverre er det ikke bare på toppen det er galt fatt. De som er under utdanning har på si side fått det for seg at det lønner seg for dem å satse på ei snever praktisk retta språkopplæring, slik at de kan lære seg å skrive møtereferat, uklanderlige forretningsbrev eller plassbestillinger på hotell i utlandet. Dette er alt sammen viktig nok. Det tragiske er bare at teknisk skriveferdighet i det moderne samfunnet ikke blir satt godt nok sammen med opplysning. Skriveferdighet blir i stor grad brukt til å fremme det som går for å være økonomisk nyttig og effektivt på kort sikt. Opplæring i språkferdighet fremmer lydighet for autoritet. Språkets skapende og manipulerende kraft får de færreste tak i. Det store fleirtallet av de som lærer å lese og skrive, får ikke del i det språkdannelse eigentlig er, det vil si det å kunne bruke tanke og innsikt på problem med og i språket. Det øverste samfunnslaget verner sine maktinteresser også gjennom språket. De holder på

de lovene som gjelder – også for språk – for å komme seg opp og fram i det amerikanske samfunnet.

Også i østblokkland, der det blir lagt stor vekt på lese- og skriveopplæring for alle, er det stor avstand mellom språkpolitisk ideologi og praksis.

Marx drømte om ei brei demokratisering av kritisk språkbevissthet i sin versjon av framtidssamfunnet. Det skal ikke stor fantasi til for å forstå at ledersjiktet i Kreml er det fullkomne vrengebilde av denne drømmen. Når sovjetisk informasjon forteller om svært høg prosent av skrive- og lesekyndige, så understreker det bare Pattisons tanke om at masseopplæring i lese- og skriveferdigheter *ikke* er det samme som en fri og radikal oppdragelse til å tenke og til å utfolde seg i språket. En sånn oppdragelse kan nemlig vise seg å bli farlig for systemet.

Fra Bunyan til Moral Majority

Det vil føre altfor langt å komme nærmere inn på Pattisons synspunkt og historiske framstilling her. Jeg vil oppmode de som leser engelsk til å lese heile boka. Her skal jeg bare gi noen av hovedtankene i det siste kapitlet, som Pattison har kalt «Caliban in America: Literacy in the Age of Rock».

Kapitlet går på amerikansk språkideologi og språkdannelse i samtida. Jeg konsentrerer meg om det kapitlet, fordi jeg trur at vi der kan hente ideer til å beskrive språk, samfunn og utdanning i vår eigen kultur.

Ifølge Pattison er det umulig å sette seg inn i hva som ligger i begrepet «literacy» i USA, uten å ha det historiske perspektivet bakover til de første puritanerne som busatte seg i Ny England. Pattison er, som så mange andre amerikanske faghumanister, vel bevandra i teologi og kjerkehistorie. De første amerikanske kolonistene bygde sine tanker om språk og opplysning både på John Bunyan og John Locke. Bunyan er mest kjent for boka *En pilgrims vandring*. Før i tida var det ei velbrukt bok innafor både amerikansk og norsk pietisme. For Bunyan og hans følgesvenner var det et hovedpoeng at Ordet talte direkte til mennesket. I språket lå det for dem et guddommelig budskap, og det var opptil den enkelte sjel å gå inn i det, for på den måten å finne seg sjøl. Det Bunyan sto for var et språk som ikke behøvde godkjenning av noen som helst verdslig eller kjerkelig autoritet. «Ordet var Gud». Det betydde at sannhet og frigjøring lå i sjølve forståelsen av Ordet. Pattison setter dette språksynet opp mot den modernistiske og meir pessimistiske teorien om at språk aldri kan gi noe fullkomment bilde av virkeligheten, at det i beste fall kan antyde noe det aldri kan uttrykke presist.

Locke gikk lengre enn Bunyan i sin personlige tillit til språket. Han trakk språkforståelsen vekk fra teologi i det heile tatt. For han var Ordet fornuft. Ordet skal brukes for praktiske framsteg og velvære her og nå.

De første amerikanske kolonistene arva, satte sammen og brukte begge disse måtene å tenke om språk og samfunn på. De brukte både Bunyan og Locke på en merkelig radikal måte samtidig. Derfor sto de ifølge Pattison på sett og vis for noe fundamentalt nytt. At språk og handlingsmønster også i dette samfunnet kunne virke lammende for enkeltindividet, er ei anna sak. Nathaniel Hawthorne har skrivi om det i romanen *The Scarlet Letter (Den røde bokstav)*, 1850.

Det borgerskapet som i dag dominerer USA liker å trekke forbindelsen bakover til de som grunnla det amerikanske samfunnet. Men slik som Pattison ser det, står disse fjernt fra den dannelsen som han tillegger nybyggerne på Ny Englandskysten. De som i dag har arva språket etter puritanerne, og som nå flokker seg i det stokk konservative Moral Majority, er riktignok skrive- og leseføre i høgere grad. Men Pattison spør seg sjøl – og det med god grunn – om de dermed er meir «literate» enn puritanerne fra 16- og 1700-tallet? Det ligger i korta at de ikke kan sies å være det. For det første er de kulturelle forutsetningene som var med på å prege Bunyans tanker om språk og handling sjølsagt totalt forandra. For det andre bruker våre dagers «puritanere» språk som et repressivt maktmiddel.

Typisk nok er det kvit mellomklasse i stø posisjoner som snakker om språklig forfall blant de unge, og som stadig maser om at opptaksprøvene i morsmål til college gir dårligere resultat enn før. Denne gruppa, som forøvrig inneholder en god del skolefolk og språkpedagoger, bruker begrepet språkdannelse som om det bare gjelder grammatiske, retoriske og ortografiske skriveregler.

Etter å ha studert en del av de standardiserte opptaksprøvene til videre utdanning i USA, fant Pattison ut at studenter med god språkbevissthet og fantasi i mange tilfelle vil komme til å gi galt svar på spørsmåla. De studentene derimot som er godt drilla i rett type svar, vil klare seg brukbart. Pattison viser at en slett ikke trenger å være enfoldig eller språklig tilbakestående for å gjøre det dårlig i slike prøver. Han argumenterer for at de unge har sin eigen språklige sensitivitet, men den blir ikke testa i slike standardprøver. I ungdommens språkinteresse inngår ikke regler for komma eller genitivsapostrof. Pattison meiner forresten å kunne begrunne at i amerikansk prosa er genitivsapostrofen på vei ut. Underforstått: det samme kan det være.

Spirer til ny språkkjensle

Hvor finner så Pattison små spirer til det som kan gro fram til ei ny språkkjensle, like frisk og nyskapende som til dømes hos Bunyan og Locke, i dette temmelig gråtona bildet? Jo, blant anna i det freidige ståket fra miljøet i og rundt amerikansk rockemusikk. Her er språket, sånn som Pattison ser det, meint å skulle uttrykke livsfylde for dem det angår. Språket er rått, ulært og vulgært, og de som lever midt oppi det, er stolte av det. De bryr seg mindre om standard amerikansk engelsk, og er framfor alt begeistra for muntlig språk. Det er i dette miljøet at språket stundom kan få noe av det nødvendige «immediacy» eller personlige alvor og innhold, som det hadde for de første puritanerne.

Konklusjonen blir at vi i samtidas USA har to ulike typer språklige dannelsesmønstre. Det som blir normert i skoler og andre institusjoner i samfunnet, og det utafor. «We have one literacy of power and business and another still-forming literacy of popular vigor.» Den sistnevnte varianten legger seg meir etter talespråk, «the spoken language of the people» (s. 201). Ulykka er bare at det er så bedrøvelig få i det pedagogiske ledersjiktet som begriper det. Vi mangler, skriver Pattison, slike som kan oppøve ungdommen til å få ei gjennomreflektert og godt artikulert kritisk holdning til språk. For det trenger de, sjøl om de har spontaniteten og ektheten i ordet. Ikke minst amerikanske skolestiler viser behovet, meiner Pattison. De er altfor ofte bare et forsøk på å videreføre tørre tall og informasjon eller de er ubegrunna følelser.

Å satse meir på folks dagligspråk», «the spoken language of the people», ville også skape større kjensle for klassisk litteratur og for Shakespeare, meiner Pattison. Derfor henvisninga til Shakespeares *Twelfth Night* i overskrifta. Det trur jeg nok kanskje det er vanskelig å få til. Men sikkert er det at den akademiske tradisjonen vi står i, i svært mange tilfeller har ufolkeliggjort disse gamle tekstene. □

Robert Pattison:
On Literacy: The Politics of the Word from Homer to the Age of Rock.
New York: Oxford University Press, 1982.

Ordfrekvenser i norske aviser

Av Anne Hvenekilde

Norsk frekvensordbok er en presentasjon av de 10 000 mest frekvente ordformene i et norsk avismateriale fra årene 1968, 1971 og 1972. Materialet fra 1968 utgjør ca. 2/3 og kommer fra Oslo-avisene Aftenposten, Dagbladet og Morgenbladet. Materialet fra 1971 er fra NTB og materialet fra 1972 er fra Stavanger Aftenblad, Adresseavisen (Trondheim) og Drammens Tidende. Det totale omfanget av materialet er oppgitt til en million ord. Ordformene er presentert i form av tre lister som er ordnet etter hvert sitt prinsipp: den første lista inneholder de 10 000 ordformene i rangrekkefølge (dvs. ordnet etter fallende frekvens), den neste lista inneholder de samme ordformene ordnet alfabetisk, og den siste lista inneholder de 5000 mest frekvente ordformene ordnet slik at vi først får en alfabetisk liste over de ordformene som har rangnummer fra 1 til 1000, så en alfabetisk liste over de nesten tusen osv. Først i boka gir forfatteren en rekke kortfattede presentasjoner av problemer knyttet til arbeid med frekvensstudier og antyder forskjellige innfallsvinkler til datamaskinell bearbeiding av et tekstmateriale.

Norsk frekvensordbok – som er en utvidet utgave av rapporten *Norsk grunnvokabular* fra 1971 – er en interessant bok, og det er bra at dette ordmaterialet nå kan bli lettere tilgjengelig for flere. Det ser ut til at forfatteren har hatt en rekke forskjellige brukergrupper i tankene da han tilrettela materialet for utgivelse. I innledningen nevnes logopeder, pedagoger og edb-spesialister som skal utarbeide orddelingsprogrammer. Forfatteren nevner også ordboksforfattere, og oversiktene på de første sidene viser klart at et slikt ordmateriale kan være interessant for språkforskere.

For logopeder og pedagoger?

Når Heggstad i innledningen antyder at boka kan være nyttig for «logopeder som vil ha de mest brukte orda til uttaleøvelsene sine» og «pedagoger som vil vite hvilke ord elevene bør lære først», blir jeg noe skeptisk. Min skepsis skyldes delvis listas form, delvis innholdet. Det er temmelig vanskelig for logopeder og pedagoger å nyttiggjøre seg en slik ulemmatisert liste, dvs. en liste der alle bøyningsformene av det samme ordet står for seg. Et substantiv som f.eks. *menneske* opptrer i hele åtte forskjellige former: menneske, menneskes, mennesket, menneskets, mennesker, menneskers, menneskene og menneskenes – alle med forskjellige frekvenser. Siden lista er ordnet etter ordformenes relative frekvens, vil hele lista endre karakter hvis den blir lemmatisert, dvs. hvis bøyningsformer av samme ord regnes sammen.

En annen grunn til at jeg er noe skeptisk til den nytten pedagoger vil kunne ha av en slik liste, er – som det også understrekes i innledningen – at en frekvensliste aldri representerer noe annet enn det tekstmaterialet den bygger på. Et felles trekk ved frekvenslister er at ordene har en tendens til å være enten svært frekvente eller temmelig sjeldne. De svært frekvente ordene er det vi kan kalle de grammatiske ordene (som pronomen, artikler, preposisjoner), og de går igjen fra liste til liste uavhengig av tekstmaterialet. Blant de ordene som har lavere frekvenser finner vi de fleste av de innholdstunge ordene (som substantiver og verb), og disse ordene er forskjellige fra liste til liste fordi de er knyttet til de emnene tekstene handler om. Blant de substantivene som kommer høyest opp på lista over avisspråk, er ord som *år, kroner, tid* og *dag*, mens de substantivene som kommer høyest opp på en frekvensliste over tekstene i tre fysikkbøker for 9. klasse, er *energi, vann* og *luft*. «Det sentrale», «det viktigste» eller «det mest brukte» ordforrådet, som Heggstad i innledningen sier at det blir stadig mer spørsmål etter, finnes ikke i noen generell forstand når vi kommer ut over lista over grammatiske ord. De logopedene og pedagogene som ønsker seg det, får det verken her eller i andre frekvenslister.

Det er altså ikke for pedagoger eller logopeder jeg tror denne frekvenslista vil komme best til nytte, men innenfor arbeidet med mer teoretiske studier av norsk språk. Når det gjelder arbeid med statistiske forhold i språket, er det gjort et godt grunnarbeid i det fagmiljøet som denne boka er sprunget ut av ved Nordisk institutt i Bergen. Et av de trekkene som gjør at jeg synes boka er lite egnet for lærere som vil velge ord til språkkurs, nemlig at listene bare representerer det materialet den bygger på, er til gjengjeld en stor styrke når materialet skal brukes som utgangspunkt for studier av norsk språk og norske aviser. Fordi materialet er så vidt enhetlig som det er – hele 2/3 er hentet fra Oslo-avisene Aftenposten, Dagbladet og Morgenbladet – vil det kunne sammenliknes med tekstmateriale av andre typer.

Den første store frekvenslista

Siden dette er den første store frekvenslista som er utarbeidet datamaskinelt, vil det for mange kanskje være de generelle trekkene som er interessante, som f.eks. at de fleste ordene enten er svært vanlige eller svært sjeldne, men etter hvert som det utarbeides frekvensoversikter bygd på andre teksttyper, vil det trolig være de trekkene som er spesielle for akkurat dette utvalget av avistekster fra akkurat denne perioden, som det vil være mest interessant å studere nærmere. På hvilke måter skiller dette avismaterialet fra slutten av 60- og begynnelsen av 70-tallet seg fra et tilsvarende materiale som er ti år yngre? Fra muntlig språk i spontane samtaler, fra kringkastingsspråk, fra læreboksspråk, fra tekster fra forskjellige skjønnlitterære genre? Fra lokalavisenes språk? En kan trekke sammenlikninger på en lang rekke områder – hvordan er forholdet mellom bruken av grammatiske ord og betydningstunge ord (den leksikalske tettheten), hvordan utvikler inntaket av engelske lånord seg over tid? osv.

En kan også studere utviklingen av bruken av spesielle ord. Et par raske oppslag i boka viser at ordene *han+ham* utgjør 87,4% og *hun+henne* 12,6% av det totale antall av forekomster av disse ordene. Er fordelingen like skjev nå vel 10 år seinere? Statistiske språkbeskrivelser kan være både interessante og

nyttige, og denne nye boka vil helt sikkert komme til å være et godt utgangspunkt for seinere sammenliknende studier. Til slikt bruk burde den imidlertid hatt med sentrale opplysninger som antall forskjellige ord i materialet og presise kildeangivelser. For den delen av materialet som inngikk i *Norsk grunnvokabular*, er kildene oppgitt i forordet der, men for utvidelsen er det bare oppgitt avistitler og årstall, verken datoer eller omfang. Men en får gå ut fra at slike opplysninger kan skaffes til veie for dem som vil arbeide videre med materialet.

Noen mindre merknader

De første femten sidene i boka med korte presentasjoner av problemstillinger knyttet til datamaskinell språkanalyse og konkrete eksempler på hva et datamaskinelt tekstkorpus kan brukes til, kunne gjerne ha vært mer fyldig, for her er det mange interessante poenger. Men dessverre blir en del emner behandlet så kortfattet at stoffet blir upresist eller perspektivene forsvinner. I avsnittet «Vanlige ordkombinasjoner» får vi f.eks. listet opp femten «vanlige ordkombinasjoner» (som *til å, Asker og Bærum, for å sikre seg),* men når vi verken får oppgitt frekvensene eller får vite hvorfor akkurat disse er plukket ut (bortsett fra at noen er på to, noen på tre og noen på fire ord), blir vi ikke stort klokere. Under «forstavelser og endinger» er det også vanskelig å ta stilling til informasjonen som gis. Endelsene *-lig* og *-lige* er begge oppgitt, og det tyder på at ordene i denne analysen ikke er bearbeidet, men tatt rett ut av lista. Da er frekvenstallene for *-else, -het* og *-skap* ikke så meningsfulle når vi ikke også har *-elses, -elsen, -elsens, -elser, -elsene, -elsers, -elsenes* og tilsvarende for de to andre avledningsendingene. Selv om en del av eksemplene i denne delen av boka kan virke litt tilfeldige, åpner de innfallsvinklene som er valgt, likevel for mange interessante problemstillinger.

Til slutt bør bokas tittel kommenteres. Jeg synes den er uheldig valgt. Den kan gi inntrykk av at her har vi frekvensforholdene i norsk språk beskrevet en gang for alle. Men det er nettopp slik boka ikke bør presenteres eller brukes. Norsk er mye mer enn det språket som ble brukt i de avisene som inngikk i materialet, og dette er bare *en* av mange mulige (og temmelig forskjellige!) frekvenslister bygd på norsk tekst. □

Kolbjørn Heggstad:
Norsk frekvensordbok
Universitetsforlaget 1983
Kr 115,–

De nordiske språkene

Av Øyvind Haaland

Nordisk språk og litteratur er det offisielle navnet på det universitetsstudiet som de fleste kaller norsk. Denne navneforenklinga forteller sitt om den stemoderlige behandlinga de andre nordiske språka har fått i undervisninga – helt opp på universitets- og høgskolenivå. Noe av bakgrunnen for denne utviklinga er at vi hittil ikke har hatt noen samla oversikt over de nordiske språka. Men nå er den endelig kommet. *Språkene i Norden* tar ikke bare for seg de nordiske språka dansk, islandsk, færøysk, norsk og svensk, men behandler også de andre språka som snakkes i Norden: grønlandsk, finsk og samisk.

Boka er blitt til på initiativ fra Nordisk språksekretariat, som også står som utgiver. Forfatterne er alle framstående språkfolk og – på ett unntak nær – medlemmer av Nordisk språksekretariat.

Allan Karker innleder boka med en kort historisk oversikt over våre «otte sprog i Norden», og Bertil Molde avslutter med en artikkel om det nordiske språksamarbeidet.

Kapitlene om de enkelte språka er bygd opp slik at det skal være lett å jamføre fra ett kapittel til et annet. Ikke uventa legger artikkelforfatterne ulik vekt på hvert enkelt delemne. Allan Karker bruker for eksempel 7½ av sine drøye 12 sider på å beskrive språkutviklinga i Danmark reint historisk, mens Esko Koivusalo har valgt å legge spesiell vekt på finsk morfologi og syntaks.

Eyvind Fjeld Halvorsen har skrevet kapitlet om norsk. Her kunne vi kanskje venta oss litt av hvert – Fjeld Halvorsen er jo ikke den som pleier å stikke sine meninger under en stol – men jeg syns han har kommet svært hederlig fra ei vanskelig oppgave. Men litt er det da å ta fatt i:

- Fjeld Halvorsen bygger opp under myten om at det er lærerstanden som har vært hovedansvarlig for rettskrivingsreformene våre. Ingen er uenige i at lærerne har spilt en viktig rolle i nyere norsk språkhistorie, men å utrope yrkesgruppa som hovedansvarlige for den språkpolitiske utviklinga blir for lettvint, sjøl i en kort oversiktsartikkel.
- Når han beskriver tilbakegangen for nynorsken etter krigen, unnlater han å nevne at tilbakegangen faktisk har stagnert, og at nynorsken til og med har gått noe fram.
- Under omtalen av Norsk språknemnd nevner Halvorsen at riksmålsfolket ikke ville la seg representere på grunn av nemndas målsetting om å fremme tilnærming «på norsk folkemåls grunn». Da Norsk språkråd avløste Norsk språknemnd i 1972, valgte riksmålsfolket å la seg representere. Halvorsen skriver – ganske korrekt – at setninga om tilnærming «på norsk folkemåls grunn» nå blei fjerna fra formålsparagrafen. Det han *ikke* nevner, er at Norsk språkråd – ifølge sin nåværende formålsparagraf – skal «følge utviklingen av norsk skriftspråk og talespråk og på dette grunnlag fremme samarbeid i dyrkingen og normeringen av våre to målformer og støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen». Slik Halvorsen har ordlagt seg, må leseren nødvendigvis få inntrykk av at tilnærmingslinja blei forlatt i 1972. Sitatet ovafor forteller klart nok at dette ikke er tilfelle.

Alle artikkelforfatterne har åpenbart lagt vekt på å skrive for et bredt publikum, og det har de etter min mening også klart. De fagtermene som en eventuelt er usikker på, vil en finne forklart i ei fyldig liste med ordforklaringer bakerst i boka.

Dermed har vi fått det meste av det vi trenger å vite om nordiske språkforhold, servert (og delikat anretta) på et fat, eller, rettere sagt, mellom to permer. □

Bertil Molde og Allan Karker (red.):
Språkene i Norden
Utg.: Nordisk språksekretariat.
Cappelen/Gyldendal/Esselte
Studium 1983. Kr. 84,–

SPRÅK I NORDEN 1983

Språk i Norden 1983 har *fagspråk og terminologi* som hovedemne, og har artikler om bl.a. fagspråk i mediesamfunnet, kommunikasjon og fagspråk, språkrøkt og terminologi, terminologiens prinsipper og metoder, og internasjonal og nordisk termharmonisering. Forfatterne er eksperter fra alle de store nordiske landa. Ellers inneholder boka som vanlig oversikter over språksamarbeid i Norden og litteratur om språk og språkrøkt fra 1982. □

Språk i Norden 1983.
Utgitt av Nordisk språksekretariat.
Cappelen 1983. Kr. 48,–

SKRIVEMÅTEN AV STEDSNAVN

Merknader fra sentralstyret i LSS

LSS er høringsinstans for tilrådinga om skrivemåten av stedsnavn, som blei lagt fram av det offentlige stedsnavnutvalget i vår (NOU 1983:6 *Stadnamn*). Formann i utvalget var Gudmund Sandvik, og de andre medlemmene var Eyvind Fjeld Halvorsen, Grete Gørvell Halvorsen, Botolv Helleland, Kathrine Johnsen, Oddvar Nes, Jørn Sandnes, Aase Straume og Peter Vold. Høringsfristen var 1. oktober, og sentralstyret i LSS la fram disse merknadene:

Landslaget for språklig samling (LSS) vil aller først si seg enig i det grunnsyn som innstillinga bygger på: at stedsnavn er kulturminner som er verneverdige og at det er en felles nasjonal eiendom, som det følgelig er en statlig oppgave å verne. Samtidig må en ha for øye at navn – i motsetning til andre, materielle fornminner – er «bruksgjenstander», både nå i dag og i framtida, og de må derfor være tjenlige for brukerne.

LSS er enig i det hovedprinsippet for den språklige normeringa som utvalget foreslår, at «til grunn for skrivemåten skal leggjast den nedervde, lokale uttalen» (lovutkastet § 2). Vi ser på dette som et viktig prinsipp, som vil medføre større vekt på lokal språklig tradisjon, som på denne måten får tre mer fram i større nasjonale sammenhenger. LSS ser også positivt på at begge de offisielle skriftnormalene skal være likestilte som rettesnor for den språklige normeringa, sjøl om resultatet i de fleste tilfelle antakelig vil komme ut på ett.

Hovedprinsippet kan nok komme til å volde en del problem i praksis, både av språklig og annen art. Det er f.eks. ofte ikke innlysende hvordan en mest tilfredsstillende skal gjengi en lokal uttaleform i skrift. Vi meiner det må være riktig å følge «gjeldande rettskrivingsprinsipp». Det vil f.eks. si at en ikke trenger spesielle skriveformer for palatal konsonant i ord som *fjell, land*, fordi de gjengse skrivemåtene korresponderer med stedegen uttale. Derimot kan en godt gå lenger i å følge lokaluttalen mer direkte i førsteledd av sammensatte navn og når et navn avviker sterkt fra landskjente former, og særlig når det gjelder ordelementer som er uforståelige for folk flest. Skriftformer som *-stue, -stua* i navn der den tradisjonelle uttalen har former som *-stuggu, -stuggå* el.l. vil skape for stor avstand for lokalkjente folk. LSS meiner at det faktisk vil berike det offisielle navneverket at lokale språkformer får slippe til og sette preg på den fellesnasjonale arven.

Tradisjonell uttale

LSS er også enig med utvalget at en bør kunne bygge på tradisjonell uttale, sjøl om den i dag bare blir brukt av et mindretall (Innstilling s. 60). Det må naturligvis en særs nøye faglig vurdering til i slike tilfelle. Ofte skyldes nyere uttale at folk har tatt til å bruke bokuttale, enten fordi de har trudd at skriftbildet har gjengitt en mer «korrekt» uttale, eller fordi de ikke har fått kjennskap til lokalt «nedervd» uttale. Mange steder lever en tradisjonell uttale side om side med en nyere skriftspråksuttale. Et velkjent eksempel er *Kolbotn*, som nok de fleste innbyggerne på stedet i dag uttaler *kålbåt'n*. Den tradisjonelle, språkhistorisk systemrette uttalen *kåla-bånn* (med tjukk l) lever og brukes, også blant yngre folk. Men mange betrakter den nok som en lavprestisjeuttale.

Utvalget drøfter også bruken av skrivemåter som avspeiler eldre språktrinn, eller uttale som ikke lenger er i bruk, og avviser slik rekonstruktiv eller historiserende normering – en bør ikke ta sikte på å restituere avlagt uttale. Dette synspunktet er LSS helt ut enig i. Prinsippet vil få flere konsekvenser. Det vil f.eks. si at en følger dialektene der de har såkalt åpning av vokaler, særlig ø/å av historisk o, i navn som *Røkland* (NG XVI 230), *Røtnes* (NG II 287, 407), istedenfor någjeldende skrivemåte *Rokland, Rotnes*. I slike tilfelle kan det lett utvikle seg feilaktige uttaler, fordi *o* er et så flertydig tegn i norsk, *ro:tnes* er en nokså naturlig uttale når en bare kjenner navnet fra skrift. Den historiserende skrivemåten har dermed virket mot sin hensikt. Vi er likevel enig med utvalget at en må kunne beholde rekonstuerte skriftformer i tilfeller der de et blitt innarbeidd og en slik uttale basert på den har slått gjennom *(Sandar, Hoff, Bjølsen* osv.). I framtida bør en likevel ikke gripe tilbake i historia for å hente fram navn.

I mange tilfelle konkurrerer en nyere skriftbasert uttale med tradisjonell («historisk korrekt») uttale. Her bør det være et siktemål å få innarbeidd skriftformer som er historisk korrekte, uten å være historiserende. Når f.eks. en uttale som *alvnes* eller *alvenes* – med tynn l – holder på å fortrenge den eldre *alnes* (tjukk l) har det utvilsomt mye å gjøre med skrivemåten på veiskilt (og kart): *Alvnes* (NG XVI 220), og navnet assosieres feilaktig med mannsnavnet *Alv*. Det er mange steder utbredt ei stor tiltru til den offisielle normeringa, og bl.a. derfor retter uttalen seg etter skriftbildet. Slikt er det mange eksempler på: ho:lum fortrenger hølom (GH I 285), gardermoen istf. galmoen osv. Det bør naturligvis være grunnlag for tiltru til den offisielle normeringa, men den må i sin tur ha et forpliktende forhold til lokal språktradisjon. Og ikke bare uttalen, men også navnas historiske betydningsinnhold er verneverdige.

Bøyningsformer

I framlegget til utfyllende føresegner behandler utvalget spørsmålet om hvilke bøyningsformer som kan brukes. LSS er enig i de prinsippene som er foreslått. Det må selvsagt være riktig å bruke rettskrivningens sideformer, der de høver best med målbruken på stedet, f.eks. *-i* i bestemt form hokjønn entall *(Lærdalsøyri* osv.). Vi er også enig med utvalget at det må være høve til å gå utenom de offisielle bøyningsformene. Det gjelder slik som navn med dativ. I Nord-Norge har bestemt intetkjønn flertall samme form som hankjønn, og det vil gjøre seg gjeldende i ei lang rekke navn (=*vatnan, -bergan* osv.). Vi meiner også at en bør gå over til å bruke bestemt form i større utstrekning enn det har vært vanlig, når bestemt form bru-

kes i lokalmiljøet. (Jfr. merknad fra prof. Jørn Sandnes, s. 65.)

Utvalget er inne på uttale av stedsnavn, særlig s. 61. LSS meiner at det ikke er aktuelt med noen omfattende normering av uttale av stedsnavn. Det kan likevel være behov for visse prinsipper for uttale, særlig når navn brukes utenfor lokalmiljøet. Vi tenker her særlig på etermediene, som når svært vidt, og som kan ha en normerende funksjon utover landet. Her bør den hovedregel gjelde at en så langt råd er følger den lokale uttalen av navn. Det vil ikke si at en skal forsøke å få med alle lydlige nyanser, men at grunnmønsteret i den lokale uttaleform skal være mønster. Det betyr særlig å bruke rett vokalkvalitet, rett stavingslengde (kvantitet), rett uttale av *k* og *g* framfor høy vokal (dvs. kje-lyd og j). Det vil si at den gjennomførte uttalen i NRK f.eks. bør være *ro-galann* (ikke med å-lyd), *jimsøy, jiske, kjisa*. Vokallengden (kvantiteten) kan ofte være vanskelig å avgjøre ut fra skriftbildet, fordi skrivemåten av navn ofte ikke følger normalortografien. Både Larvik og Narvik har kort vokal i lokaluttalen, det samme har Balsfjord. Det er klart at medarbeidere i NRK kommer i kontakt med mange mindre kjente navn, og derfor må det legges vekt på både å motivere riktig og god språkbruk på dette feltet og på å utvikle en veiledningstjeneste.

Samiske og kvenske navn

Når det gjelder samiske og kvenske (finske) navn, er LSS enig med utvalget i at det er en særs verdifull språklig kulturarv. Også på dette feltet må den offisielle normering ta sikte på å verne de lokale tradisjonene. Den lokale navneskikk må finne full støtte i den statlige navnepolitikk, både når det gjelder bruksomfanget av samiske navn og skrivemåter. Mer konkret meiner vi i likhet med utvalget at både samiske og norske navn må brukes på tospråklige steder. Samiske navn bør ikke oversettes (helt eller delvis). Vi antar at det er nødvendig å beholde en del (norske) navneformer som er forvanskinger av samiske navn, når de må sies å ha gått inn i navnetilfanget. (Eks. Sulitjelma, Laksefjord, Russeluft, Kirkedalen, Dødesvann.)

LSS vil slutte seg til det organisasjonsmønster og det regelverk for behandling av navnesaker som utvalget har foreslått. Vi ser positivt på at konsulenttjenesten styrkes og at det opprettes et *Norsk stadnamnråd*. LSS er likevel i tvil om det er nødvendig med et så stort innslag av medlemmer fra forvaltningssektoren. Det er vel mer tjenlig at de aktuelle forvaltningsorganene er høringsinstanser i viktige navnesaker. □

Nytt frå språkfronten

Oljespråkskonferanse

Norsk språkråd og Rådet for teknisk terminologi (RTT) arrangerte en oljespråkskonferanse 27. oktober, med ei lang rekke deltakere fra både offentlige og private instanser innafor oljesektoren. Det viste seg å være brei enighet om at det var nødvendig å fornorske oljespråket– både i betydninga å styrke norsk språk overfor engelsk og å skape en norsk oljeterminologi. Det kom tydelig fram i et radioprogram fra konferansen dagen etter. Den dominerende bruken av engelsk blei karakterisert som konkurransevridende, en sikkerhetsrisiko og et utslag av kulturell husmannsånd. De sterkeste motforestillingene kom fra Norsk Offshoreforening, der de er engstelige for påbud som kan virke proteksjonistiske i en bransje som er helt avhengig av internasjonal kontakt og innvevd i en internasjonal økonomi.

Norsk språkråd og RTT har planer om å sette ned ei arbeidsgruppe for oljeterminologi, der oljeindustrien (inkl. fagforeningene i bransjen) og den statlige oljeadministrasjonen skal være representert ved sida av filologer og terminologispesialister. Den usagte konklusjonen lå i lufta, og blir forhåpentligvis hørt av de bevilgende myndigheter: Gi oss midlene, og vi skal gjøre jobben.

*

Ordtilfanget i nynorsk

Høringsrunden om ordtilfanget i nynorsk er no avslutta, og når dette blir lese, har nynorskseksjonen i Språkrådet for andre gong drøfta saka (ved sida av mange rettskrivingssaker) på eit uformelt «arbeidsmøte». Det er komme inn ei lang rekke høringsfråsegner.

Frå ***skoleverket*** *har desse uttala seg: Grunnskolerådet, Rådet for vidaregåande opplæring, Lærarutdanningsrådet, Landslaget for norskundervisning, dei nordiske institutta ved universiteta, norskseksjonane ved seks lærarhøgskolar (Stord, Elverum, Alta, Tromsø, Levanger og Trondheim) og to DH-skolar (Telemark og Agder), Norsk journalisthøgskole, Norsk lærarhøgskolelag, norskseksjonen i Troms lektorlag, og norsklærarane ved tre vidaregåande skolar (Tynset, Ålesund, Lena). Denne gruppa fråsegner gir massiv støtte til fleirtalstilrådinga frå Venås-nemnda. Berre Stord lærarhøgskule og Ålesund v.g.skole går imot, mens Nordisk institutt i Oslo tar eit kritisk mellomstandpunkt. Frå Agder distriktshøgskole får Venås-nemnda hard kritikk for å vere halvhjarta og ikkje gå langt nok i liberalisering.*

Av ***språkorganisasjonane*** *har, som rimeleg er, Norsk Måldyrkingslag og Ivar Aasenringen i Oslo stilt seg heilt negativt, mens LSS markerer seg på motsett fløy (sjå førre nummer av Språklig Samling). I Noregs Mållag har 10 fylkeslag og 43 lokallag uttala seg, ved sida av Norsk Målungdom og Nordnorsk Målungdom. Av dei støttar Trønderlaget, Austmannalaget, Aust-Agder Mållag og målungdomslaga klart opp om ei utviding av ordtilfanget. Meir kritisk støtte gir Buskerud Mållag, Telemark Mållag og Romsdal Mållag. Motstanden samlar seg i Sunnmøre Mållag, Firda Mållag og Hordaland Mållag. Rogaland Mållag er delt mellom ei klar og ei meir atterhalden støttefråsegn. Lokallaga følgjer stort sett fylkeslaga der dei hører til, men vi kan nemne at Ølve Mållag (Hordaland) støttar tilrådinga, mens Nord-Fron Mållag er meir kritisk enn sitt fylkesmållag (Austmannalaget). Også Oslo Mållag er kritisk. I Rogaland fordeler laga seg på alle tre gruppene.*

Andre instansar *som har uttala seg er Det Norske Samlaget, som er kritisk, men ikkje avvisande, og språkkonsulentane i Norsk rikskringkasting (Sylfest Lomheim og Finn-Erik Vinje), som støttar framlegga frå Venås-nemnda. Det same gjer Noregs Ungdomslag.*

*

Stortingsmelding om målbruk

Kultur- og vitskapsdepartementet har i haust gitt ut Stortingsmelding nr. 16 (1983–84) om målbruk i offentleg teneste. Meldinga inneheld eit stort talmateriale frå ei spørjeundersøking om situasjonen (tala er frå 1981), og den varsame konklusjonen er at nynorsk truleg enno blir brukt mindre enn reglane skulle tilseie, og at det er verre i sentrale organ enn i lokale og regionale. Elles drøftar meldinga ymse tvilsspørsmål i samband med lova, mellom anna korleis grensene skal trekkas for kva som er statsorgan. Departementet har såleis slått fast at Norsk Tipping a/s, A/S Vinmonopolet og Pengelotteriet kjem inn under mållova. Andre emne som blir drøfta, er reglane om fleirtalsmålform i fylke og regionar, bruken av parallellutgåver eller vekslande målform i statleg informasjonstilfang, og den interne norskopplæringa og informasjonen om mållova innanfor statstenesta. Det er med ei ajourført liste over målvedtak i kommunar og fylkeskommunar pr. 1.4.1983.

Også reglane for representasjon i Norsk språkråd blir drøfta i meldinga, i samband med at fleire organisasjonar har søkt om å få komme inn der. Departementet foreslår at Norsk Faglitterær Forfatterforening får nemne opp ein representant i kvar seksjon, mens representasjonen frå dei sakkunnige skolerådа (Grunnskolerådet, Rådet for vidaregåande opplæring og Lærarutdanningsrådet) fell bort. Andre endringar blir det ikkje gjort framlegg om.

*

Kim Småge

Kim Småge debuterte i år med romanen «Nattdykk», ei spennende bok med kvinnelig dykker i hovedrolla. Boka har fått mye oppmerksomhet i norsk riks- og lokalpresse, svært gode kritikker og høge salgstall. Den er under utgivelse i Sverige og Danmark alt også, i omsetting til nabolandas språk. Men i Norge leser vi den i originalspråket, som er et radikalt bokmål. Til ukeavisa Ny Tid (nr. 38/1983) sier Småge:

«Når det gjelder komposisjonen av boka, hadde jeg på forhånd intrigen klar. Det var på det språklige skriveplanet selve jobben begynte. Av betydning er det nok her at jeg har bakgrunn i trønderdialekt, er opplært på bokmål og lærer i en nynorskkommune. Derfor er det den radikale bokmålsformen som passer meg best.»

Kim Småge forteller at ho har mange ideer om nye utgivelser. Det skal bli spennende å følge med i forfatterskapet hennes. Kanskje får vi en ny bærer og videreutvikler av den folkelige språk- og fortellertradisjonen i bokmålslitteraturen? □

VEDTAK PÅ LANDSMØTET

Landsmøtet i LSS blei holdt på Vahl skole i Oslo 23. oktober. Det blei drøfta ei lang rekke emner og gjort ulike vedtak. Vi summerer vedtaka opp her:

Organisasjonsmessige vedtak

Det blei vedtatt nye satser for **medlemspenger** og **bladpenger.** De nåværende satsene har vært konstante i fire år, og har ikke på noen måte holdt tritt med inflasjonen – en viktig grunn til de økonomiske problema vi fortsatt har. Medlemskap og abonnement blir faktisk reelt billigere for hvert år – mens utgiftene bare stiger. Fra 1984 blir satsene derfor slik:

Medlemspenger for fullt betalende medlemmer: Kr 65,-.

Medlemspenger for pensjonister, studenter og skoleelever: Kr. 40,-.

Abonnement på bladet: Kr. 45,-.

De **lovendringsframlegga** som blei referert i innkallinga i forrige nummer, blei enstemmig vedtatt.

Normering av radikalt bokmål

Vi viser til diskusjonsnotatet i forrige nummer. På landsmøtet var det ikke stemning for noen form for privat «normering» av radikalt bokmål. Derimot blei det vedtatt å utarbeide et opplysningsskrift om det radikale bokmålet, slik det blei skissert på slutten av diskusjonsnotatet.

Uttalelser

Landsmøtet vedtok fire uttalelser:

1) Støtte til kravet om at norsk må bli tatt i bruk som administrasjonsspråk i norsk-etablerte oljeselskap som arbeider i Norge, og oppfordring om ei sterkere satsing – også økonomisk – på utviklinga av en norsk oljeterminologi.
2) Støtte til kravet om å få utarbeidd nynorske parallellutgaver av pensumbøker til examen philosophicum ved universiteta, og oppfordring til Stortinget om å bevilge den summen som trengs til dette.
3) Protest mot et framlegg fra fagnemnda i Norsk språkråd om å fjerne sideformene på *-er* i presens av sterke verb i nynorsk (*finner, bryter* osv).
4) Protest mot framlegget i statsbudsjettet om å heve avis- og bladportoen med 18 %.

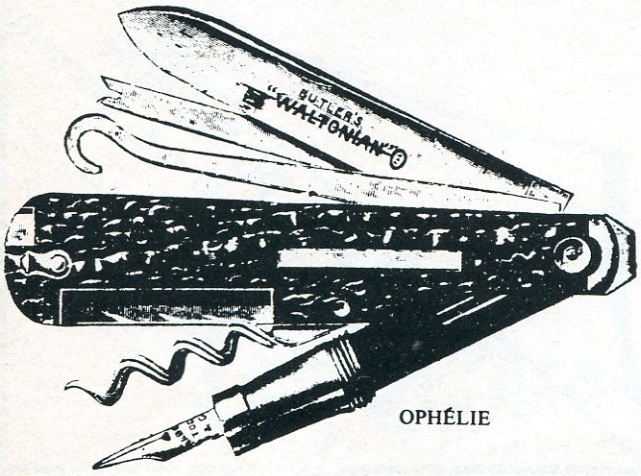

OPHÉLIE

Landsmøtet valte dette styret for perioden 1983-85:

Sentralstyre
Lars S. Vikør, leder
Eskil Hanssen, nestleder
Svein Lie, sekretær
Eric Papazian, kasserer
Øyvind Haaland, redaktør
Tove Berg, styremedlem
Reidunn Guldal, styremedlem
Pål Styrk Hansen, styremedlem
Bjørn Eithun, varamedlem
Rolf Theil Endresen, varamedlem
Thore Roksvold, varamedlem

Landsstyre
Toril Bugge, Sortland
Einar Flydal, Drøbak
Arne Kjell Foldvik, Trondheim
Thomas Hoel, Tromsø
Ivar Hundvin, Trondheim
Ernst Håkon Jahr, Tromsø
Egil Røssaak, Ålesund
Helge Sandøy, Bergen
Knut Western, Kongsvinger
Geirr Wiggen, Elverum

Varamedlemmer til landsstyret
Magne Aksnes, Bergen
Leif Egerdal, Tune
Johs. Fosså, Nittedal
Per Paasche Gulbrandsen, Porsgrunn
Torun Gulliksen, Bø i Telemark (f.t. USA)
Ola Halvorsen, Skien
Tomas Refsdal, Rjukan
Leif Roksund, Skien
Rakel Seweriin, Oslo
Jon Vidar, Notodden

Revisor: Johs. Fosså

Språkrådsmedlemmer 1984–88:
Bokmål: Geirr Wiggen
Varamann: Svein Lie
Nynorsk: Ernst Håkon Jahr
Varamann: Lars S. Vikør

GAVER TIL LSS

Bjørn Eithun, Oslo	60,–
Gudbrand Alhaug, Tromsø	70,–
M. Hjellum, Porsgrunn	10,–
Hallvard Aasbø, Skien	35,–
Asbjørn Ørsal, Surnadal	20,–
Leif Egerdal, Grålum	20,–
Nils Straatveit, Drøbak	40,–
Finn Hødnebø, Oslo	10,–
Sigurd Haraldseid, Vinstra	20,–
Pål Målbakken, Risør	100,–

SPRÅKLIG SAMLING
Returadresse:
Postboks 636, Sentrum, OSLO 1

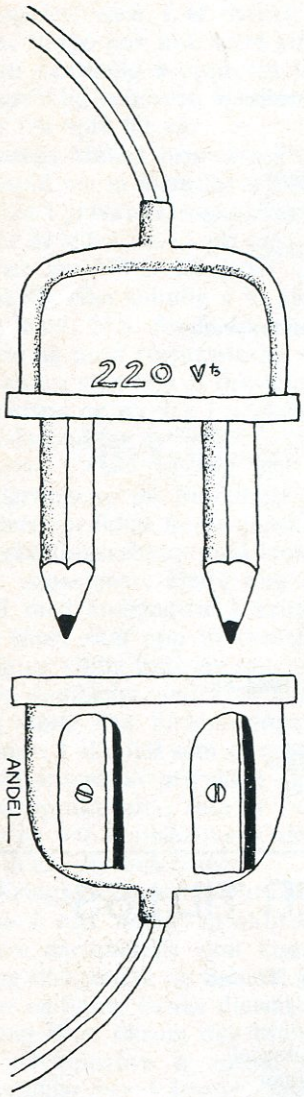

DAG OG TID

- Fri og ubunden informasjon
- Utanriksstoff frå Le Monde
- Oversiktsartiklar
- LITTERATUR - KUNST - KULTUR
- Politikk

* Dag og Tid — til å bli klok av, men ikkje på. . . .

EG TINGAR DAG OG TID FOR
1/1 år kr 220,-, for 1/2 år kr 115,- (Norden)
Namn: .....
Adr.: .....

S. Bern. Hegland, Flekkefjord